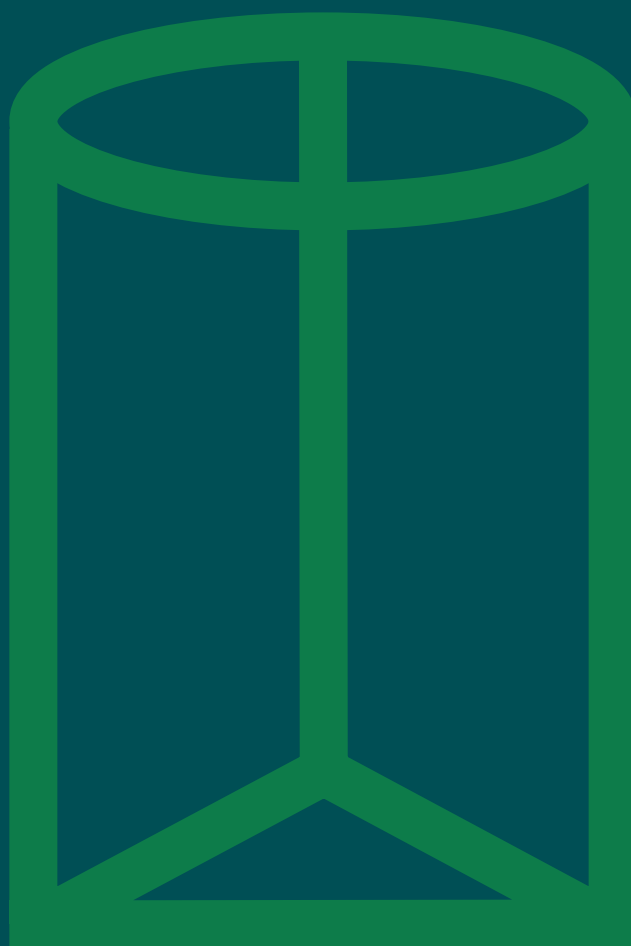

AUDENS

Nº2

Revista estudiantil d'anàlisi interdisciplinària

12 de febrer 2020

Introducció a la monografia Núm. 2.

El present número d'*Audens* representa la continuació del projecte que amb tanta il·lusió vam començar fa dos anys un grup d'estudiants de la Universitat de Barcelona, i que va veure la llum el juny de 2019 amb la publicació del primer número. Aquest segon número, a més a més, ha suposat un repte pel que fa a aprendre a treballar en terminis més curts i a saber, més enllà de la il·lusió inicial, mantenir un projecte en el temps, tot assolint els seus objectius i seguint la filosofia d'*Audens*: dotar als estudiants d'un espai on donar forma i projecció a les seves inquietuds intel·lectuals, més enllà dels estrets marges que, sovint, caracteritzen al sistema universitari (sense oblidar però el necessari rigor de l'àmbit acadèmic).

El tema triat per a la segona monografia (i que s'analitza, com sempre, des de diferents disciplines), ha sigut la violència, una temàtica que, creiem, és d'estricta actualitat, donat que les actualitzacions semàntiques del terme, que aparegué deslligat de les connotacions tradicionals especialment durant el segle XX, han comportat l'encetament de diferents perspectives on cada disciplina acadèmica de les Ciències Socials i Humanitats sembla tenir quelcom a aportar. Sota la noció de "violència" es pot fer referència a fenòmens molt diversos: la guerra, el crim i el sistema penal, la violència a l'art, la violència com a llenguatge polític... En aquest número, doncs, hem intentat reunir reflexions i anàlisis d'estudiants universitaris (així com una entrevista a una professora) que representin aquesta diversitat, intentant així, en la mesura dels nostres límits, recollir el caràcter polièdric d'aquesta noció. Així doncs, a la present monografia hi trobem cinc textos: tres articles acadèmics, una entrevista i una ressenya.

El primer article (que seguirà a la miscel·lània del tercer número) tracta en detall la qüestió del sistema de justícia penal als EE.UU. i les seves desigualtats racials i socioeconòmiques, tot exposant les tendències de criminalitat i encarceració de les

últimes dècades, les funcions de la justícia penal i alguns dels mecanismes pels quals es generen i reproduïxen aquestes desigualtats. El segon article recorre a la literatura de l'Antiguitat grecoromana per descobrir i il·lustrar les diverses manifestacions i els múltiples tipus de violència entre homes i déus de la tradició clàssica: intervencions en la guerra i les batalles, raptos, designis divins, sacrificis en el culte religiós.... Finalment, el tercer article, situat, en particular, en el marc de les Ciències Polítiques, ofereix un anàlisi de les conseqüències que la violència ha tingut en diversos països llatinoamericans, tot tenint en compte les diferents dimensions de la democràcia que la literatura de la Ciència Política ha considerat.

Per altra banda, la persona triada per l'entrevista ha sigut la Elisabet Almeda Samaranch (a qui agraïm el seu temps i predisposició), Catedràtica del Departament de Sociologia (UB) i membre del Grup COPOLIS "Benestar, Comunitat i Control Social". Ens va semblar una persona adequada donada la seva expertesa en diversos àmbits de gran interès, i en especial, en l'àmbit de les presons de dones, un àmbit d'estudi malauradament ignorat a Catalunya i Espanya, però que en canvi sí que ha sigut més estudiat des de la criminologia crítica a altres països: l'obra de la nostra entrevistada en aquest camp, en definitiva, suposa un esforç lloable per corregir aquesta situació, pel que la seva experiència enriquirà substantivament aquesta monografia. Finalment, el llibre triat per a la ressenya ha sigut *Violencia: pensar sin barandillas*, de R. J. Bernstein i de publicació relativament recent; el llibre s'emmarca en l'àmbit de la filosofia de la història i reflexiona al respecte de les possibles justificacions de la violència, especialment en la dimensió política.

No podem concloure aquesta introducció, però, sense donar els nostres sincers agraïments a totes aquelles persones interessades en aquest projecte, especialment als lectors, que fan possible que aquesta revista no sigui merament un espai d'escriptura i no de lectura, com a vegades, malauradament, semblen apuntar certs espais acadèmics. També volem agrair a tots els organitzadors del festival Barcelona Pensa per haver-nos cedit un espai per presentar *Audens* així com per parlar sobre la temàtica de la primera monografia, amb la col·laboració del professor Antonio Gómez Villar, a qui estem profundament agraïts per la seva predisposició.

Atentament,

Comitè Editorial d'Audens

Race and the Criminal Justice System in the United States: Part 1

Jenay L. Randall¹

Abstract: Racial disparities can be found not only throughout the procedures, policies and institutions of the criminal justice system but also in the differences in social and economic standing in American society. Criminal justice and punishment, as it will be referred to, can be viewed as a vehicle of social control help to explain the disproportionately massive reach of its consequences in the lives of black Americans (majority male). This sociological perspective of social control theory frames both how structural barriers encourage the prevalence of offending and victimisation of crime in black communities and reinforce them during and after imprisonment or contact with law enforcement. The present articles seeks to describe and analyse the existing literature on how race and ethnicity matters in criminal justice outcomes, in addition to examining the inverse—how the difference in criminal justice outcomes of blacks and whites influence their social mobility and standing, economic status, communities and families. The implications of the findings discussed the will be addressed in the conclusion (Part 2).

Key words: racial disparity; criminal justice; punishment; social control.

¹ jenayrandall@gmail.com. University of Barcelona.

INTRODUCTION

Public perceptions in the U.S. about crime and punishment often do not align with the data, nor do rates of incarceration increase proportionally with an increase in crime. Characteristically, surveys conducted by the Pew Research Centre found that in late 2016, 57 percent of registered voters responded that they thought crime had increased since 2008, even though the data of the Federal Bureau of Information (FBI) and the Bureau of Justice Statistics (BJS) illustrate that violent and property crime rates declined by at least 19 percent and 22 percent respectively.² Whether or not that fact that most of the participants of the survey who believed in the increase in crime rates were Trump supporters remains speculative for the time being, however this suggests that tangible consequences that can come from the media and politics that perpetuate stereotypes and selectively quote statistics that disproportionately affect blacks. The significance of this data is that it is not new —since 1989, Gallup has been conducting surveys on the public perceptions of crime trend and it was only in 2001 where equal shares of respondents thought there was more crime versus less.³

Furthermore, even though crime rates began a steep decline that continued through 2010, after peaking the year prior, 89 percent of Americans believed crime rates were rising.⁴ This is particularly surprising, given that during the years after 1991, the number of people confined and controlled by the criminal justice system (probation, parole and imprisonment) increased by 50-75 percent. This lack of correlation between crime and punishment has been explained by some sociologists as a result of the use of punishment as a tool of social control. The empirical evidence for this observation and its interpretations in the scholarly literature on crime, punishment and the racial disparities within them are the main topics of discussion in this article.

Leading scholar Michael Tonry (2004b) has highlighted that governments' decisions on the severity of punishment are by and large not related to actual crime rates and this can be seen particularly when viewing crime and punishment from an international perspective. Part 1, Section I of this article precisely addresses this point. For instance, while official crime rates in Finland, Germany and the United States were

² Gallup, Bureau of Justice Statistics (2018).

³ Gallup. (2019). Available at: <https://news.gallup.com/poll/1603/crime.aspx>.

⁴ Sourcebook of Criminal Justice Statistics Online, table 2.33. (2009).

similar between 1960 and 1990, the U.S. incarceration soared by a factor of 4, the Finnish rate dropped by 60 percent and the German rate remained relatively stable (ibid). As is done in Section 1, a snapshot description of the American justice system shows that not only is it unique in its scale of incarceration (655 per 100,000) and severity and harshness of punishment but also in the stark racial disparities that result from these punitive procedures and policies, which will be examined in further detail in Part 2 of this article.⁵

In Section 2, different theories and explanations on the role and purpose of punishment are explored, with particular attention paid to the social control function of punishment and how the retributive model is actually in many ways criminogenic rather than crime reducing. The explanation given draws on the theory of social disorganisation to understand why certain groups may commit more crime than others that relates to the strength of community and social ties as well as informal institutions of social control such as schools. In addition to the discriminatory collateral consequences that harsh polices may produce, this section also looks at the effect of them on the offender's behaviour, further arguing that it is not tougher penalties that deter individuals (particularly blacks) from engaging in crime, rather, social factors. Lastly, Section 3 examines further the social and economic inequalities that can encourage offending and victimisation in black and minority communities and the inequalities that come as a consequence of being formerly confined or controlled by the criminal justice system. In looking at the case of juvenile justice the connection between the former and the latter are astonishingly clear. If by and large incarcerated black men have lower levels of education or unemployed, and when they are released have difficulty in getting access to employment, housing or further professional training, then how can it be expected that crime rates will reduce or that the gap in racial disparities will narrow, if some of the main risk factors for offending are unemployment, low levels of education, time spent outside of the home without parental supervision (for juveniles) among others? This question remains to be rhetorically addressed in this article, as normative questions on whether the severity of punishment, polices that lead

⁵ The most severe penalties include the three-strikes-and-you're-out law which requires a minimum prison sentence of 25 years to life after the third time conviction of a felony, no matter how minor it is. Life without possibility of parole which can also apply to juvenile offenders and mandatory minimum sentencing laws are two other examples.

to racially disparate outcomes, or to what degree race or ethnicity should influence these outcomes are beyond the scope of this article.

Part 2, the second and final part in the series of articles *Race and the Criminal Justice System*, will have three sections including: the problems of prosecution and sentencing, policing and corrections in order to view the racial disparities in-depth, produced in every branch and level of the American criminal justice system. Although this article (Parts 1 and 2) does not address the unique and empirically significant experience of women, Latinos and immigrants these groups are indeed vulnerable to the worst treatment and outcomes of all. On the other hand, this article is introductory and attempts to take a broad sweep of the criminal justice system and its main structures and outcomes, where black men are overwhelmingly overrepresented. Hopefully, other students and academics will extend this systematic review to encompass the myriad of facets that make up the nexus between race, ethnicity, gender, class and age and the criminal justice system. This article is intended to take a broad look at how race matters in the criminal justice system, from its inception to its collateral consequences, with the implication that students of sociology or other social sciences will take an interest and understand the gravity of racial divide and hierarchies in the United States.

The common denominator in my analysis in Part 1 is the the U.S. criminal justice system not only has racial disparities in its outcomes, but does not appear to have the objective of actually reducing crime, rather, as in the functionalist argument for the purposes of punishment, it serves a wider function of maintaining racial hierarchies. This process is not a conspiracy theory in which the combined powers of law enforcement meet and discuss how to keep black communities socially and economically disadvantaged, and as noted previously, it is not an inevitable result; yet, racial differences in social mobility and economic standing are indeed a consequence. Racial disparities in criminal justice outcomes can be seen as a residual consequence of historical racial caste systems such as slavery and Jim Crow (a discussion that is beyond the scope of this article) but also of contemporary housing, education, employment and prosecutorial and sentencing policies that claim to be race-neutral, and racial segregation—all of which are alive and well today.

I. American Exceptionalism in the Criminal Justice System

POLITICS AND PUBLIC OPINION

The murder of the unarmed 17-year-old young black teenager Trayvon Martin by neighbourhood watch coordinator George Zimmerman in 2012, who was charged with murder but later acquitted, fuelled both the public and policy debates about the inequalities (or lack thereof) embedded in the criminal justice system and the need for reform; it even gave rise to the popular movement Black Lives Matter which was created by the black mothers whose sons died due to police brutality, as a response to the victimisation of black youth at the hands of the police and the lack of prosecutorial justice.

Nevertheless, neither the phenomenon —targeted police violence informed by implicit bias towards blacks— nor the political nature of crime and punishment was new. Since the 1960s, prosecutors, who have practically total discretionary power over sentencing, and politicians, have taken a harsh stance on crime to increase their electability rather than focusing on reducing crime and public safety (Beckett, 1997).

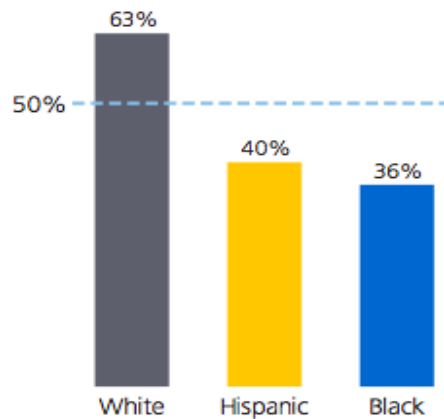
Not only is the American system unique in this sense, but also the racially charged nature of public attitudes towards crime and punishment is notable. In a research study carried out by The Sentencing Project (2014) it is demonstrated that white perception of crime as being mostly associated with blacks and Latinos have contributed to the implementation of harsher policies meant to reduce crime — policies that have actually been shown to be counterproductive (Enns, 2014). One example of this is illustrated by a study carried out by Gallup on public support for the death penalty that reached its highest level of support in 1994, with 80 percent in favour (Jones, 2013).

Another poll done by the Pew Research Centre (2014) presents results consistent with disproportionately higher rates of white support for the death penalty, recording 63 percent in favour in 2013 (see Figure 1.1.).

Mark Ramirez (2013) investigated the changes in public support for the death penalty (another exceptional feature of the United States punishment measures) as well as for harsher judicial sentencing, increased law enforcement and higher spending on

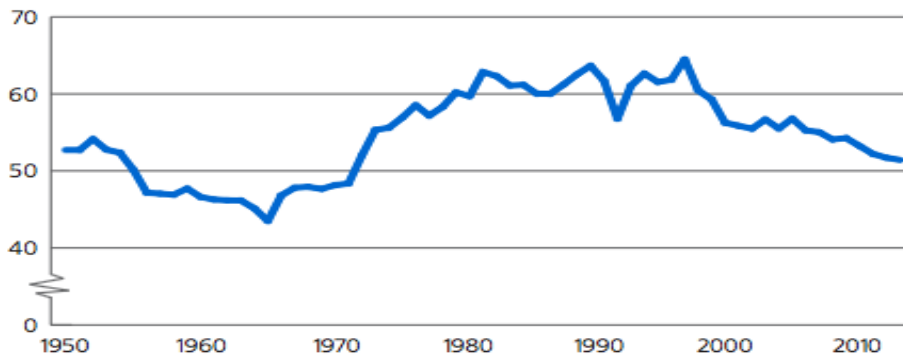
police.⁶ He concluded that support for these punitive policies grew around the 1970s and 1980s, by no coincidence, in tandem with conservative politicians' pandering to this popular white sentiment of unbridled crime in black communities, taking advantage of the racial schisms of the 1960s civil rights era.⁷ Through to the 2016 presidential election prison policy remains a highly politicised and bipartisan issue.

Figure 1.1.: Support for death penalty for persons convicted of murder by race, 2013.

Note: Reprinted from *Race and Punishment: Racial Perceptions of Crime and Support for Punitive Policies*, by N. Ghandnoosh, retrieved from Pew Research Center. *Shrinking Majority of Americans Support Death Penalty*. Washington, D.C. Available at: <http://www.pewforum.org/2014/03/28/shrinking-majority-of-americans-support-death-penalty/>. Copyright 2014 by The Sentencing Project.

Figure 1.2.: Punitive Sentiment, 1951 to 2013.

Note: Reprinted from *Race and Punishment: Racial Perceptions of Crime and Support for Punitive Policies*, by N. Ghandnoosh, retrieved from Ramirez, M. D. (2013). Punitive Sentiment. *Criminology*, 51(2), 329–364 (p. 337). Copyright 2014 by The Sentencing Project.

⁶ For a more extended discussion on trends, see Ramirez (2013); See e.g. La Vigne, Fontaine & Dwivedi (2017); see also Figure 1.2.

⁷ As David Garland highlights, the public's paranoia about a perceived increase in crime and violence was more a reflection of their racial biases that were reinforced by the media's representations of the urban black population. See Garland (2012, p. 158); for wider historical context on the political impact on the rise of harsh punishment policies see Thompson (2010), especially pp. 728-729.

Similar studies to that of Ramirez are consistent with the view of disproportionately higher support amongst whites for harsher punishments compared to blacks in an already exceptionally retributive criminal justice system.⁸ Furthermore, public attitudes —although a conventional explanation— can help to explain why American penal policies became so severe, in the case of mass incarceration. For example, Enns (2014) carried out a study that demonstrated a statistical trend in which changes in the public’s attitude towards punishments preceded the amount of focus put on crime in congressional hearings (Enns, 2014, p. 17).

Despite, the public’s tendency to support retributive punishment measures in general, and specifically towards blacks and Latinos, crimes rates have not increased at a proportional rate to incarceration levels —hence the denomination ‘mass incarceration’. The U.S prison population grew exponentially over the last 40 years from 300,000 to 2.2. million today—a 500 percent increase—and beats every other country on earth in terms of incarceration rate per 100,000, in which the U.S boasts 655 and reached its peak in 2007-2008 at 760 prisoners per 100,000. Comparing these figures by the standards of developed democracies of Europe, no countries even reach up to as much as 200 prisoners per 100,000 as illustrated in Figure 1.3.⁹

The racial aspect of mass incarceration is even more exceptional—the U.S. incarcerates a larger percentage of blacks than South Africa did at the peak of apartheid (Alexander, 2010, p. 6). Yet, studies show that people of all racial backgrounds use and sell drugs at similar rates and that whites are complicit in more drug crimes than blacks.¹⁰ Despite this fact, it is recorded that in major cities affected by the War on Drugs (an unsuccessful campaign spearheaded by the U.S. government with the aim of

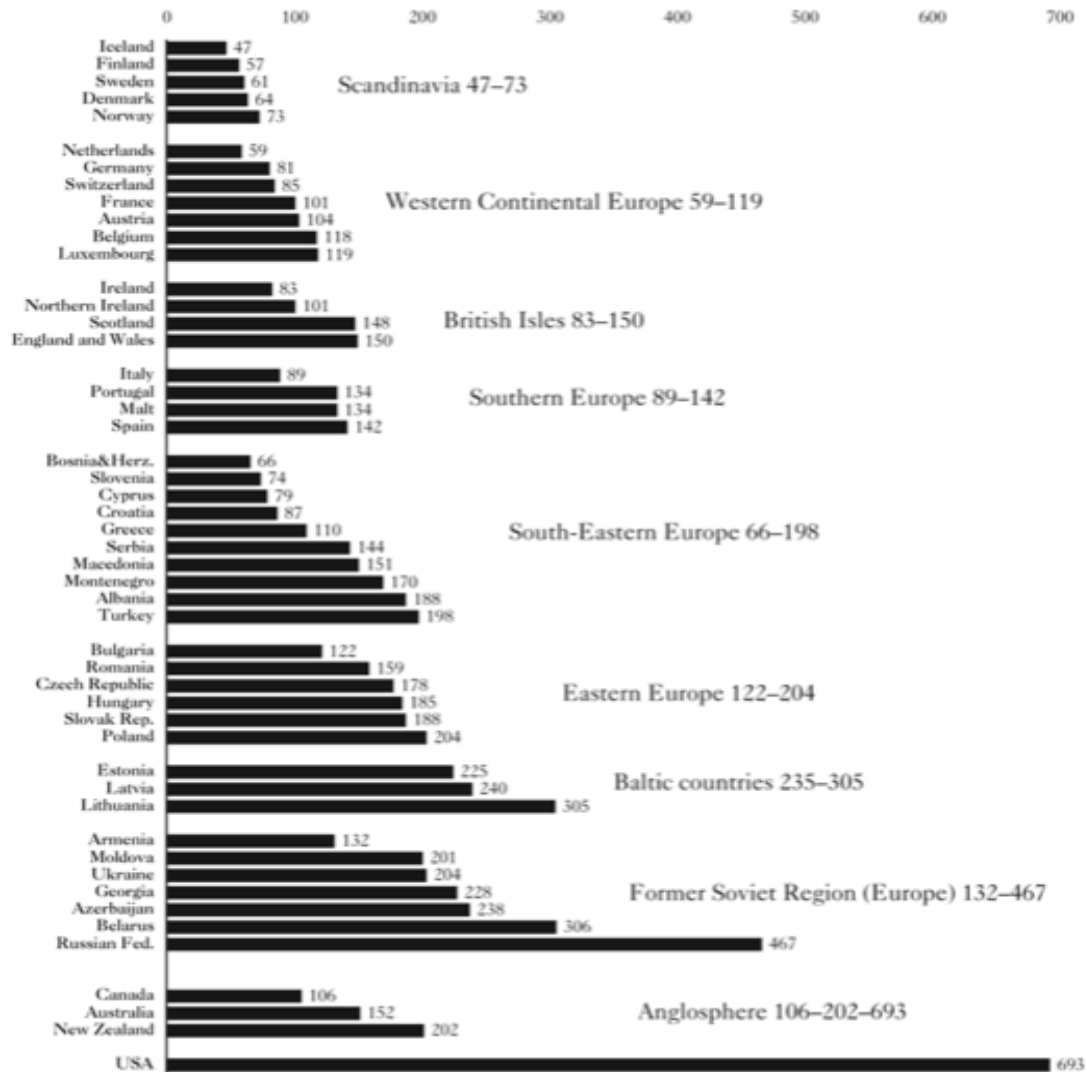
⁸ See e.g. Johnson (2008) for an analysis of how the racial difference in support for harsh criminal penalties has can be linked to white prejudice against blacks from the point of view of conflict theory.

⁹ For an in-depth discussion on American exceptionalism and incarceration see Reitz (2018), especially pp. 3-4 and Seppälä (2016) for an analysis of incarceration trends in comparative perspective, Part II, Chapter 5.

¹⁰ See, e.g. U.S. Department of Health and Human Services, Substance Abuse and Mental Health Services Administration, *Summary of the Findings from the 2000 National Household Survey on Drug Abuse*, NHSDA series H-13, DHHS pub. No. SMA 01-3549 (Rockville, MD: 2001), reporting that 6.4 percent of whites, 6.4 percent of blacks, and 5.3 percent of Hispanics were current users of illegal drugs in 2000.

drug crime reduction) up to 80 percent of young black men have criminal history, meaning that they are subject to life-long discriminatory and collateral consequences.¹¹

Figure 1.3.: Incarceration Rates per 100,000 in Europe and the Anglosphere, 2014.

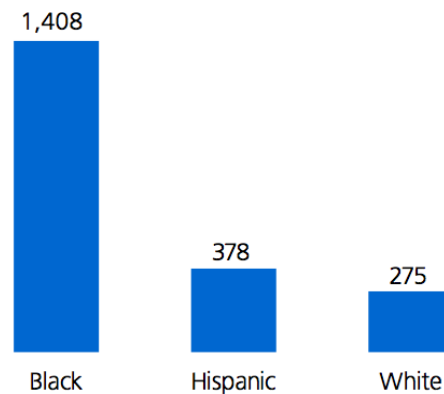
Note: Reprinted from *American Exceptionalism in Crime and Punishment*, by K. R. Reitz, retrieved from Council of Europe Annual Penal Statistics, Annual Report 2014, Space I (<http://wp.unil.ch/space/space-i/annual-reports/>); International Centre for Prison Studies (<http://www.prisonstudies.org>). Copyright 2018 by Council of Europe & University of Lausanne.

As Figure 1.4 illustrates, blacks are incarcerated at a rate over 5 times than that of whites and Hispanics 1,4 more times, which are modest numbers when compared to the statewide statistics where more than half of the prison population is black in 12 states, for example.¹²

¹¹ For a robust discussion see Street (2002).

¹² For a more thorough discussion see Nelli (2016) for analysis on state-wide racial disparities in

Figure 1.4.: Average rate of incarceration by race and ethnicity, per 100,000.

Note: Reprinted from *The Color of Justice: Racial and Ethnic Disparity in State Prisons* by Ashley Nellis retrieved from United States Department of Justice. Office of Justice Programs. Bureau of Justice Statistics. National Prisoner Statistics, 1978- 2014. Bibliographic Citation: ICPSR36281-v1. Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research [distributor], 2015-10-09; U.S. Census Bureau (2013). *2013 Population Estimates*. Annual estimates of resident population by sex, race, and Hispanic origin for the United States, states and counties: April 1, 2010 to July 1, 2013. Washington, DC: U.S. Census Bureau. Copyright 2016 by The Sentencing Project.

The consensus among scholars on the causal factors of racial disparities in prisons is that it cannot only be explained by the crime rate. As Nelli (2016) summarises,

«Three recurrent explanations for racial disparities emerge from dozens of studies on the topic: policies and practices that drive disparity; the role of implicit bias and stereotypes in decision-making; and, structural disadvantages in communities of color which are associated with high rates of offending and arrest».

The politically convenient (for Republicans) and traditional explanation for the origin of racial disparities which manifested markedly in the 1980s and 90s has been that black commit more crimes or that crime rates in American were higher than others (Bennett, DiIulio, and Walters, 1996; Blumstein, 1982). Yet, the numbers illustrate that crime rates in the United States, excluding homicide have not been higher than other countries (Tonry, 2004). A more sophisticated interpretation lies in the difference in policy response to crime rates. Comparing America, Germany and Finland, trends were the same from 1965 to 1990 but in America incarceration increased from 160 prisoners

prisons. Nelli makes a salient point about the possibility of understated racial/ethnic disparities due to the unreliability of ethnicity data. There are even four states that do not report ethnicity data to the Bureau of Justice Statistics as well as many instances where Hispanics are counted as white, inflating the white prison population and under representing that of the Hispanic population.

per 100,000 to 500, the Finnish from 165 to 60 and that of Germany was stable around 90-100 per 100,000 through and since 1990.¹³

As Tonry (2011) broadly argues, America's divergence with other developed nations in crime policy can be explained by historical developments of the

«post-Revolutionary War constitutional system in which prosecutors and judges are elected at local levels, . . . a history of race relations in which each era devices have been created to maintain white political and economic domination of blacks, and a continuing influence of Protestant moral attitudes».

Convergent arguments will be discussed in future sections of this article.

PROSECUTION AND CORRECTIONS

Sentencing policies, whose disproportionate impact on people of colour will be examined in further detail in forthcoming sections of this article, are only one aspect of how racial bias manifests in the American criminal justice system. The way in which sentences are reached demonstrate an even more deeply engrained power structure where prosecutors have almost total discretionary authority. Prosecutors are virtually unaffected by any claims of prosecutorial misconduct or claims that their practice is unconstitutional (Poulin, 1996).¹⁴ Perhaps one of the most salient examples of the consequences of unbridled prosecutorial discretion is in the “pre-bargain” stage in which the prosecutor offers not to charge the defendant with a crime in exchange for a private confession of guilt. The problem lies in a lack of transparency because the prosecution's decision almost always goes unreviewed and it is positioned as an economic force, for instance, in the case of prosecution of white collar crimes where the

¹³ Michael Tonry (2011) argues that when we put the U.S. crime rates against that of Finland and Germany we find that despite similar trends in growth and decline in similar periods, the imprisonment rate in the U.S increased exponentially whilst that of Finland and Germany decreased. This is crucial because it drives in the point that American exceptionalism in both incarceration rate, severity of sentencing and prosecutions and the racial disparities that underline both aspects of the criminal justice system cannot be reduced to the cause of higher rates of crime offenders; See Tonry (2011b); See also Tonry (2011a), for the extended argument on why certain countries have gone for less harsh prison policies and the U.S. towards more retributive policies; See Alexander (2010) where it is argued at length about the social control function and impact of the American Criminal Justice system.

¹⁴ See cases *Imbler v. Pachtman*, 424 U.S. 409; 96 S.Ct.984 (1976) and *Van de Camp v. Goldstein*, 554 U.S. 942; 129 S. Ct. 25.

corporations get off scotch free if they agree to merely make some structural reforms.¹⁵ As Angela Davis encapsulates the phenomenon, «the most remarkable feature of these important, sometimes life-and-death decisions is that they are totally discretionary and virtually unreviewable» (2007, p. 5).

In analysing the impact of race and ethnicity on prosecutorial outcomes, the often cited cases are one involving the disproportionate sentencing decisions reached due to ‘race neutral’ policies. To give an example, at face value, the 100-to-1 crack versus powder cocaine sentencing law where both 5 grams of crack cocaine and 500 grams of powder cocaine warrant the same 5-year mandatory minimum sentence, appears to be the result of legitimate law enforcement goal of reducing the distribution of the (what was believed to be) harsher drug.¹⁶ However, upon examination, because 85 percent of those involved in drug offences involving crack cocaine are black, compared to a 30.5 percent involvement of blacks in powder cocaine offence, blacks end up being disproportionately targeted. The arbitrariness and retributive nature of prosecutorial decision-making is also demonstrated in research that shows that the use of priors (criminal history) as a determining factor for increasing sentence length disproportionately affects black and minorities, while having little impact on reduced recidivism.¹⁷

A similar pattern of simultaneously increasingly harsher criminal justice policies yet increasing rates of recidivism and incarceration can be seen on an exceptionally massive scale within the corrections (probation and parole) system. In 2014, 4 million people were serving probation sentences, which is over five times the average in European countries, according to the Robina Institute of Criminal Law and Justice (Alper, Corda, and Reitz, 2016).¹⁸ Below is a visual indicator of the sheer scale of American probation relative to international figures.

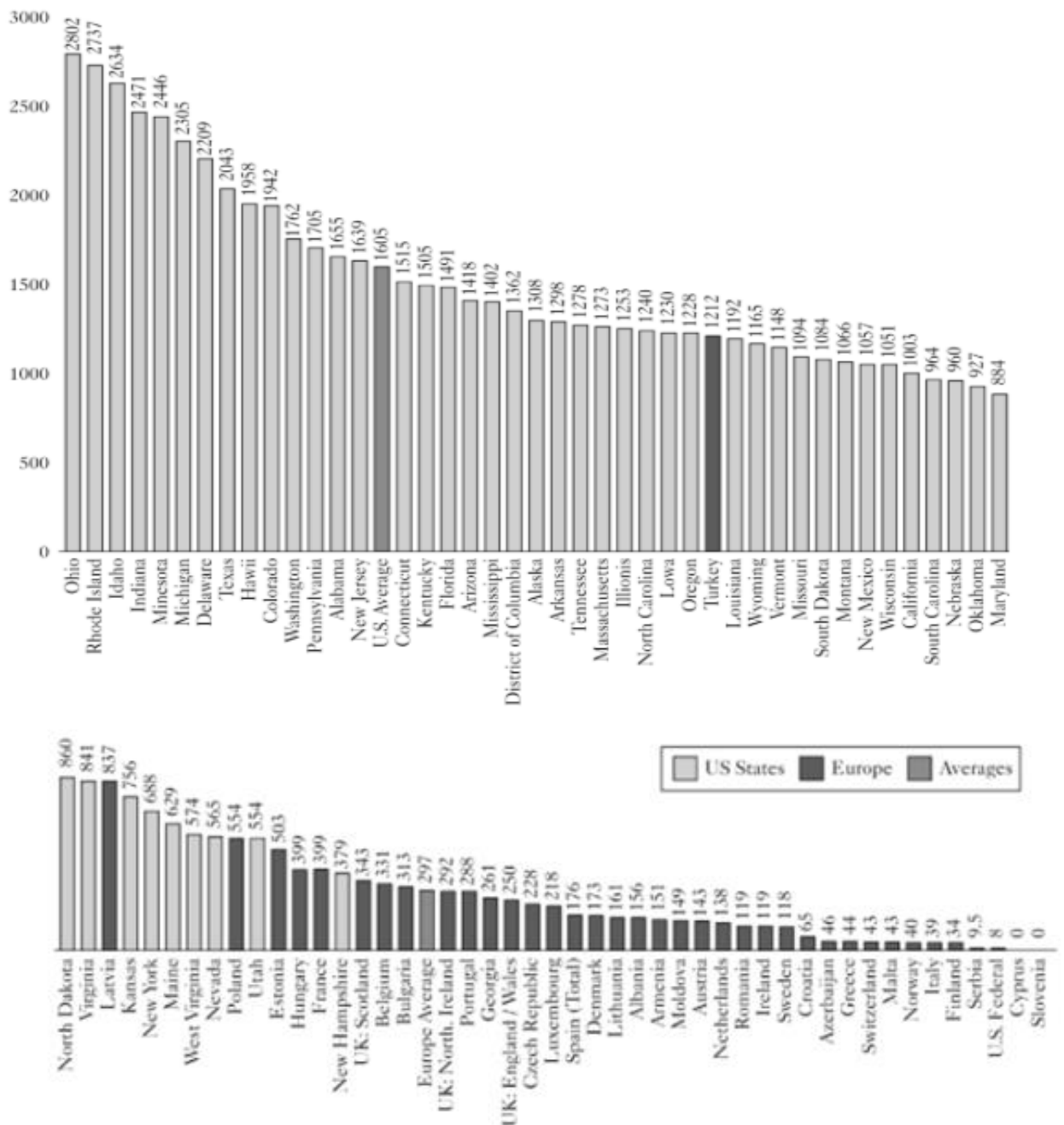
¹⁵ This line of argument is well demonstrated in McCoy (1998).

¹⁶ Contrary to the belief at the time, recent research shows that the relative harmfulness to health of crack cocaine over powder cocaine is overstated. See, U.S. Sentencing Comm’n, *Report to the Congress: Cocaine and Federal Sentencing Policy* 63 tbl. 3 (2002).

¹⁷ See Lu, L. D. (2007) where it is argued in detail from the insightful perspectives of former U.S. Attorneys.

¹⁸ This ratio is even conservative because the study done by the Robina Institute didn’t take into account some offender categories that may not meet the same criteria of serving probation as in the U.S. The figures could be as high as 9:1.

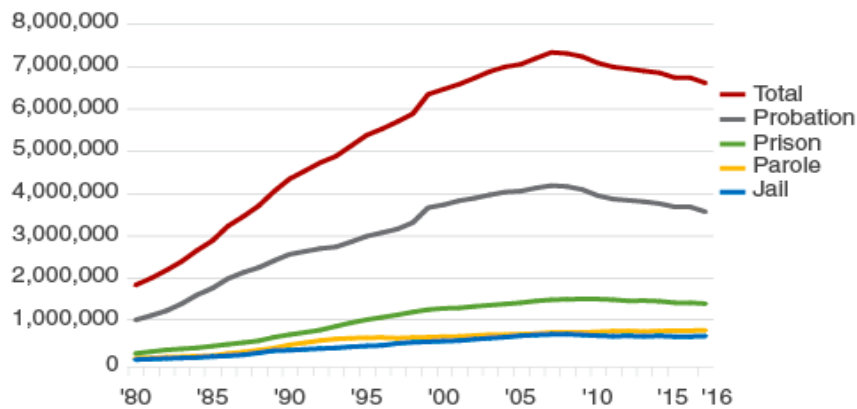
Figure 1.5.: American Exceptionalism in Probation Supervision: Probations per 100,000 (see continuation below).

Note: Reprinted from American Exceptionalism in Crime and Punishment, by Kevin R. Reitz, retrieved from Alper, Mariel, Alessandro Corda, and Kevin R. Reitz. American Exceptionalism in Probation Supervision. Minneapolis, MN: Robina Institute of Criminal Law and Criminal Justice, 2016. Copyright 2016 by Robina Institute.

The scale of people on parole supervision is less overwhelming with 269 per 100,000 serving individuals in 2014, however consistent with incarceration and probation rates, parole numbers increased 5-fold from their levels in 1965, as is depicted in Figure 1.6.

Figure 1.6.: Total adult correctional population, 1980-2016.

Source: Sources: Bureau of Justice Statistics, Annual Probation Survey, Annual Parole, Survey, Annual Survey of Jails, Census of Jail Inmates, and National Prisoners Statistics, 1980-2016.

In addition, the intensity and the length of supervision that prison releasees are subject to is much more punitive and managerial in comparison to Europe where parole is used as a rehabilitative method (van Zyl Smit and Corda, 2018).¹⁹ The ineffectiveness of America’s retributive approach to addressing incarceration rates is further demonstrated in high rates of parole revocation compared to European figures. In 2014, 26 percent of all prison admissions were due to parole violations originating in the highly conditioned and surveilled circumstances of parole and further collateral consequences that ex-convicts must face upon release such as unemployment (see Table 7 in Carson, 2015, p. 10). In Europe, revocations only added up to 7.4 percent of all prison admissions (see Table 8 in Aebi and Delgrande, 2015).

The racial and gender disparities in the probation population appear to contradict the trend of policies disproportionately punishing black men and Hispanics, indicating a 56 percent of probationers as non-Hispanic white. Given that those on probation tend to have committed less violent crimes, this statistic is not an inconsistency but rather it reflects not only the higher violent crime offender rate amongst blacks and Hispanics but also racial profiling, unconscious bias, the “War on Drugs” and sentencing laws that severely punish offences more commonly committed by blacks and Hispanics (Tonry and Melewski, 2008).

The significance of assessing corrections from the perspective of American exceptionalism in crime and punishment is that much like prosecutors, the parole board

¹⁹ See also Chapter 10 in Reitz (2017).

wields vast amounts of power, if not more than prosecutors, over prison terms length and only 347 individuals were found to serve on the parole boards in a 2009 study (Paparozzi and Caplan, 2009).²⁰

SANCTIONS AND COLLATERAL CONSEQUENCES

Although systematic research on economic sanctions in criminal punishment is quite sparse, several studies show that there has been an increase in fines, asset relinquishing and other taxes raised against offenders.²¹ There has also been a demonstrated effort of constitutional provisions that permit victim restitution as a part of sentences (Tobolowsky et al., 2010, pp. 155-157). In comparison, in some European countries fines are used to lessen shorter prison terms and may replace imprisonment for less serious crimes.²²

As with the other retributive methods of tackling incarceration and crime, several research studies show that imposing economic sanctions has the counterproductive effect of increasing crime rates.²³ Failure to meet payments leads to further sanctions that lead to more restrictions impeding the offender's chances of re-entry into society.²⁴ Debt incurrence leads to bad credit making it harder to access employment, education, housing and pay household expenses.²⁵

This punitive cycle is important to note in an analysis of how race impacts the crime and the criminal justice system because not only do harsh and retributive policies

²⁰ Parole boards also oversee revocation which accounted for 28% of all prison admissions in 2015.

²¹ On the amounts of financial sanctions in the United States, see Beckett and Harris (2010: p. 512); Bannon, Nagrecha, and Diller (2010, p. 1); Corbett (2015); Ruback and Clark (2011, pp. 752–53). On costs, fees, and assessments, see American Law Institute (2017, § 6.04D; recommending their abolition); Ruback (2015) (same).

²² In Scandinavian countries for example, they use a “day fine” system whereby financial penalties are calculated based on wealth, earning power and the obligations of each defendant.

²³ Although there have been very few studies, empirical research suggests this view Piquero and Jennings (2016); Pleggenkuhle (2012).

²⁴ Probationers in most states may be revoked to prison for failure to make payments (Mitchell et al. 2014), and the threat of revocation is used as a powerful collections tool. At least some others turn to the criminal economy to meet their financial debts to the justice system see Goffman (2014); Ruhland, Robey, Corbett, and Reitz (2017).

²⁵ If a parent can't contribute to child care and household expenses then a collateral effect of economic sanctions is less family stability and a greater chance of recidivism non-integration into society for the offender.

lead to recidivism and re-offending, they affect communities and families of current and future generations. The academic literature suggests that good housing, stable families, and employment are the factors that protect individuals most from getting into crime.²⁶

Amongst economic sanctions are other types of collateral consequences such as disenfranchisement and losing the right to hold public office, serve on a jury and testify in court. While some of these consequences from 1962 still stand today, in contemporary times, other penalties include mandatory deportation, loss of access to public housing and benefits, financial aid ineligibility and employment restrictions that can last a lifetime.²⁷ Even extending up to 70 million people who have never been to prison but have priors on their records, the impact of collateral consequences is characteristic of American exceptionalism because of its scale in comparison to modest figures in Europe and its disproportionate effect on the most disadvantaged ex-convicts.

II. Functions of Criminal Justice

PUNISHMENT AND SOCIAL CONTROL

In addition to analysing the crime reduction utilitarian functions of punishment as has been done briefly in the previous section and will be explored further, social theory also provides insightful explanations about the social functions of punishment rather than justifying it on a normative basis or selective empirical descriptions. One of the more cited explanations of functionalist thread of criminology literature on the nature of contemporary American punishment policies is argued by sociologist Loïc Wacquant (2002a, 2002b). For Wacquant, punishment policies were just an addition to, and

²⁶ Work relationships and job stability correlate with lower rates of reoffending see, Sampson and Laub (1995, pp. 140–41). The acquisition of a “satisfying job,” may have an even greater correlation with desistance (Shover, 1996). One study found the employment effect greatest for men over the age of 27, see Uggen (2000, p. 529). On housing, see National Research Council (2007, pp. 54–55): «Released prisoners who do not have stable housing arrangements are more likely to return to prison». One widely cited study found that being married was associated with a 35 percent reduction in risk of reoffending Sampson, Laub, and Wimer (2006, p. 465). Other research has discovered similar but smaller effects Horney, Osgood, and Marshall (1995, p. 665); Piquero, MacDonald, and Parker (2002, p. 654). On the importance of family ties more generally, see National Research Council (2007, p. 44): «Greater contact with family during incarceration (by mail, phone, or in- person visits) is associated with lower recidivism rates. Prisoners with close family ties have lower recidivism rates than those without such attachments».

²⁷ These measures are summarised by the American Law Institute (2017, p. 238).

evolution of, already existing social and legal institutions that maintain the racial hierarchy of whites over blacks. Moreover, Michelle Alexander in *The New Jim Crow* (2011) following a similar line of argument, the key is that discriminatory and exclusionary housing policies on zoning lending and mortgage insurance that limited blacks' access to housing as well as other discriminatory policies were explained in race neutral terms. Exclusion may not have been the objective but it has been one of the principal consequences as is evident in the aforementioned "100-to-1 rule", that came to be the largest cause of racial disparities in federal prisons (Massy and Denton, 1993; McDonald and Carlson, 1993). What social control theorists aim to do then is to explain how and why disparate and discriminatory consequences result from legitimate (a generous qualification) law enforcement policies.

In contrast, theories on crime prevention based on deterrence theory which come from the strand of classical criminology of Caesar Beccaria and Jeremy Bentham, claim that sanctions deter people from committing crime.²⁸ Nevertheless, there is little evidence that increasing the severity of the punishment will make the offender rethink their actions according to the consequences that would ensue if they were to break the law. Convincing evidence for the crime reduction effects of deterrent policies have primarily been found in the offenders perception on their likelihood of being caught (certainty of punishment), which helps to explain why strategic deployment of police is effective in deterring crime.²⁹

Given this lack of empirical evidence for the deterrent effects of formal punishment alone on the reduction of crime and the American system's reliance on there exists a vacuum that social theory can help to enrich. For instance, while formal sanctions can discourage individuals from committing crime, the effect of the imposition of this social norm is more effective when they are internalised through socialisation in the form of informal sanctions.³⁰ Basing their analysis on Durkheim's notion of social norms not only being imposed, but constructed through social actors and behaviours, Kirk Williams and Richard Hawkins (1992) contend that the offender's perception of the degree of social costs that can arise if they engage in criminal activity

²⁸ Different to other types of social control, deterrence is retributive in nature, in the sense that it relies on punishment that deprives or harms the offender.

²⁹ See, e.g., Blumstein, Cohen, & Nagin, (eds.) (1978); Cook (1980); Sherman & Smith, with Schmidt & Rogan (1992).

³⁰ Coser (1975); Grasmick & Bursik, Jr. (1990); See generally Fagan & Wilkinson (1998).

is more likely to improve the deterrent effects of formal and legal sanctions.³¹ This conclusion is consistent with the empirical data on the relative efficacy of the certainty of punishment risk that the offender perceives over the perceived severity of punishment.

REHABILITATION AND DETERRENCE

The pattern of crime and punishment policies in America seems to be that «more crime yields more arrests yields more convictions yields more prison sentences yield high prison populations and imprisonment rates», as Tonry (2004b, p. 28) characterises it. Furthermore, there is consensus in the data that changes in crime rates are not strong determinators of the rate of incarceration (Tonry, 2004; 2007). This assumption is based on a model of retributive justice (incapacitation) that entails the imposition of suffering to an individual for having committed a crime. Yet this approach to punishment presents a contradiction because at once the offender is seen as a rational decision-maker whose behaviour can be deterred and discouraged while at the same time the view that offenders are inherently wrong and beyond rehabilitation.

The question is then— how does this punishment approach feed off of and reproduce racial disparities in the criminal justice system? As explained in the previous section, there is agreement amongst criminologist that changes to the social structure in the latter of the 20th century in communities of concentrated poverty reduced the strength of informal social processes.³² Therefore, instead of focusing on the individual characteristics of blacks and their supposed propensity to commit crimes based on low economic status or unemployment as an explanation for the racial disparities in crime offending and prosecution, structural arguments view the macro-social patterns of inequality as giving rise to concentrated poverty and social isolation which in turn, reinforce social, political and economic structural barriers. These barriers result in communities that are more likely to be victims and perpetrators of crime (Sampson and

³¹ See Williams & Hawkins (1992); Nagin & Paternoster (1993); Nagin & Paternoster (1994)

³² For summaries on neighborhood social change and crime, see Short, Jr. (1997); Robert J. Sampson & Janet L. Lauritsen (1994); Jeffrey Fagan (2008). The breakdown in social structure is not only related to crime but also applicable to other social problems like teenage pregnancy, family disruption and violence, and school dropout.

Wilson, 1995). Sampson and Wilson (1995) argue that in the case of black communities, because of structural changes such as concentrated poverty, declining marriage rates, residential mobility and low political participation weakened the informal controls of social institutions— schools, church etc.—and social cohesion, the effectiveness on deterrent punishment is diminished and can even lead to a more criminogenic environment by worsening unemployment, economic status and family networks.

In terms of rehabilitation effort in the American system, the political and scholarly community in the 1970s came to the conclusion that “nothing works” (Martinson, 1974) to reduce recidivism. The irony of this attitude towards rehabilitation is that it was directed towards programs conceived in the punishment paradigm. Despite this, empirical evidence illustrates that treatment programs overall reduce reoffending rates. The rehabilitation paradigm that has the most empirical support backed by thousands of studies is that of behavioural conditioning, social learning and cognitive psychology. The psychology of criminal behaviour sees it as any other antisocial or prosocial behaviour that can be changed through social learning. This perspective is compatible with the functionalist theory of social organisation where communities lose social regulatory capacity leading to anti-social behaviour, however, the psychological point of view may de-emphasize importance of social and community networks over individual behaviour.

LEGITIMACY

After having analysed the social roles and functions of the criminal justice system to punish, deter and incapacitate it is useful to discuss how the criminal justice system influences people’s behaviour at the level of “mainstream processes of socialisation” (Garland, 1990, pp. 288-9). In his instrumental analysis psychologist Tom Tyler (1990, 2009) found that people obey the law when it agrees with their own values and when they regard it as “legitimate”.³³ According to Tyler, the negative implications that deterrent policies have on peoples’ attitudes and behaviours is antagonistic in nature

³³ An authority is considered to be legitimate when people regard its laws as entitled to acceptance and compliance by others. See Tyler (2009).

characterised by an association of the law with risk and punishment rather than safety and social cohesion.

These insights are evidenced in studies on the racialised perceptions of the criminal justice system. For instance, people of colour used the descriptors unfair, illegitimate and excessive in reference to their experience with the justice system and another 2013 survey illustrated that 68 percent of blacks in contrast to 25 percent of whites saw the criminal justice system as biased against blacks.³⁴ In addition, in a national survey, half of blacks responded that they had someone in their kinship who was currently in prison, in comparison to 10 percent of white respondents.³⁵ People's lack of feeling of trust of the criminal justice system as a result of police brutality against black communities and mass incarceration which are both considered deterrent crime control methods, has criminogenic effects and undermines public safety, further pointing to the counterproductive nature of punitive crime control measures.

Research shows that young people who have even simply been in contact with the police report higher crimes of criminal behaviour, and as previously demonstrated, engagement in crime is self-perpetuating.³⁶ Furthermore, the role of perceived legitimacy on informal social control has been studied and the conclusions are consistent with that of social organisation theory — «lack of faith in the police inhibits informal social control activities, and in fact explains lower capacities for informal social control in minority communities» (Drakulich and Crutchfield, 2013, p. 403).³⁷ Lastly, as previously mentioned in the section “Sanctions and Collateral Consequences”, given that good housing, stable families, and fulfilling employment are some of the factors that protect individuals most from getting into crime, the collateral consequences of a criminal record that acts as a barrier to realise these needs, would lead to more criminal offending.

³⁴ Pew's 2013 survey found that seven-in-ten blacks and one-third of whites said that blacks are treated less fairly than whites in their dealings with the police while 68% of blacks and 27% of whites said blacks are not treated as fairly as whites in the courts, See Pew Research Center (2013).

For a more in-depth analysis on racial attitudes towards the criminal justice system Peffley & Hurwitz (2010); Langton & Durose (2013); Eith & Durose (2011).

³⁵ Bobo & Thompson (2010).

³⁶ Wiley, Slocum, & Esbensen (2013); Liberman, Kirk, & Kim (2014).

³⁷ Drakulich & Crutchfield (2013).

III. Inequality

RACE AND CRIME

As demonstrated above in Section II, racial differences in exposure and risk to victimisation and offending can be attributed, to a considerable extent, to family and community characteristics. Blacks and Hispanics are more vulnerable than whites to be victimised by household and personal crime and are arrested disproportionately regardless of age or gender, both of which will be examined in further detail in this section (Spohn, 2011).³⁸ According to the Bureau of Justice Statistics (2007), racial disparities in victimisation and offending of serious violent crimes in 2005 were 9 times higher for black males (20.6/100,000) over white males and over 4 times higher for black females compared to white females in victimisation rates and in terms of offending whites made up 59 percent of arrested offenders while blacks made up 39 percent (FBI, n.n., table 43.). These former figures are remarkable considering that in 2007 blacks accounted for just 13 percent of the U.S population and whites 83 percent. The question remains, why do these disparities in criminal justice risk and outcomes persist and how do we know?

Among the few studies that examine the causes of offending and victimisation across all levels including race, age, community and family factors, the empirical evidence suggests that the origin of risk come out to be similar irrespective of race (Lauritsen, 2003). For instance, black and Hispanic youth are exposed to the higher risk of crime and victimisation (nonlethal) because of the structural barriers listed by Sampson and numerous other studies—less parental supervision and more time away from home, single parent homes, less stable living arrangements (residential mobility) and highly economically disadvantaged communities.³⁹ This conclusion is constructive because it strongly challenges traditional arguments that there is an inherent psychological or biological deficiency within black communities that give them a higher propensity to commit more crime. In other words, the sources of risk of victimisation and offending are similar across racial and ethnic lines but the level and degree of

³⁸ See, Walker et al. (2007).

³⁹ See the National Crime Victimization Survey (1995), for more data on the effects of individual, family and community characteristics on the risk for nonlethal violence. For a comprehensive study that came to similar conclusions when comparing likelihood of Asians, Native Americans, Hispanics, blacks and whites to commit serious violent crimes, see McNulty and Bellair (2003).

exposure to the social and economic barriers that are strong predictors of crime, are more likely to be present in the families and communities of blacks and ethnic minorities.

Moreover, the empirical evidence indicates that the causes of the net result of racial and ethnic disparities in criminal justice can be summarised by the differential enforcement of the law (excessive use of force and racial profiling) and the discriminatory effects of the court system (incarceration, sentencing and the death penalty). The primary disparity between whites and blacks with respect to their treatment by law enforcement is in the use of excessive physical force at the hands of the police and the higher victimisation rate to police brutality towards blacks and Hispanics.⁴⁰ Secondly, not only has deciding whether or not to stop someone based on their race been ruled in courts as legitimate if it leads to improved law enforcement, among those who are searched after being stopped, whites, blacks and, Hispanics either have similar “hit rates” (Harris, 2002; Lamberth, 2003) —rates at which illegal contraband is found — or blacks and Hispanics have significantly lower hit rates than whites (Smith et al., 2003).⁴¹

Black and ethnic minorities have to confront direct and indirect discrimination at all levels of the court system—namely bail decisions, plea bargaining, jury selection, and sentencing (Spohn, 2011). As has been substantially discussed in this article, the racial disproportionality in incarceration rates is not merely due to the fact that blacks and Hispanics commit more crime than whites, instead, in the case of being arrested for drug offences, blacks have a higher chance of arrest than whites do (Tonry, 1995) in addition to the fact that racial differences only account for half of the racial disparities in incarceration for drug offences. In sentencing decisions, Spohn (2000) found a main effect for race, ethnicity or both in that blacks and Hispanic were more likely to be sentenced to prison and receive longer sentences. The main sources of this criminal justice outcome were minority characteristics (male, young, unemployed, less

⁴⁰ For the statistical evidence on the racial disparity of excessive force used by police see, Bureau of Justice Statistics (2001) ‘Policing and Homicide, 1876-98’ and Weitzer and Tuch (2004) “Race and Perceptions of Police Misconduct.”; For analysis on the likelihood of whites versus ethnic minorities to be shot and killed by the police see, Fyfe (1982); Sparger and Giacomassi (1992); Sorensen, Marquart, and Brock (1993)

⁴¹ See cases *State v. Dean*, 543 P.2d 425, 427 [Arizona 1975] and *State v. Martinez-Fuerte*, 428 U.S.542 [1976]) as examples of court rulings that deem it legitimate to stop drivers based on race in certain and broadly defined set of circumstances.

educated), process-related factors (e.g. pleading guilty, hiring a private attorney and providing testimony) that led to greater sentence severity for minorities and the race of the defendant and the victim (blacks who sexually assaulted whites received more severe sentences than others). Lastly, in the case of capital punishment, a report by the General Accounting Office in 2010 concluded that those who murdered whites were more likely to get the death penalty than those who murdered blacks. An overwhelming majority of more contemporary studies are consistent with those referenced here.

SOCIOECONOMIC INEQUALITY

There is little dispute in criminology on the existence of racial and economic disparities in the causes of offending, victimisation and criminal justice outcomes. The empirical evidence and analysis provided in this article discuss the different arguments on the causes of crime rates such as the weakened networks of social control, implicit bias and the ineffective methods of crime prevention, for example. Nevertheless, other structural factors such as segregation, education levels employment opportunities can also contribute to explanations on the cause of persistent of racial disparities in the criminal justice system. For instance, in a study carried about by George Bridges and Robert Crutchfield (1988), they found that the differences in punishment are similar even when controlling for differential involvement in crime and that such differences are linked to differences in social standing such as poverty, employment, housing and family structure that can lead to biases in criminal justice administration. Conclusions drawn by Ruth Peterson and Lauren Krivo (1996) are illustrated of this view in that because blacks disproportionately live in concentrated poverty, communities in which there tends to be higher crime rates, particularly violent crime, blacks end up having the highest rates of offence relative to whites and Hispanics. Expounding on prior research that suggests segregation creates more social problems, Piquero et al. (2003) highlight that 62% of blacks live in highly segregated and inner city neighbourhoods that tend to experience greater levels of crime, whereas most whites live in more advantaged neighbourhoods with less crime.

Inequalities in education also play a role in explaining the racial disparities in crime rates. When black men lack an educational background beyond high school their

labor market opportunities are reduced because they lose work experience opportunities. This is reflected by the fact that the main source for upward mobility among black men is a college degree and military service and that state prisoners have a tenth grade education and around 70 percent not even a high school diploma (Western, 2010). Furthermore, most of the growth in rates of incarceration is concentrated among young men with low education. The percentage of young, black, and male high school dropouts went from 10 percent in 1980 to 37 percent in 2008. The racial disparities in the degrees of education among black men is linked to those of employment in that by 2008, around 40 percent of black male high school dropouts were unemployed and this is *without* counting the prison population. In the former case, the unemployment rate of black men with low education levels soared to 75 percent by 2008. These social and economic inequalities do not only reflect inequalities of outcome, rather they also suggest that due to structural material barriers that may contribute to a higher rate of victimisation and offending among black males inequalities of opportunity as compared to whites are reinforced and perpetuated.

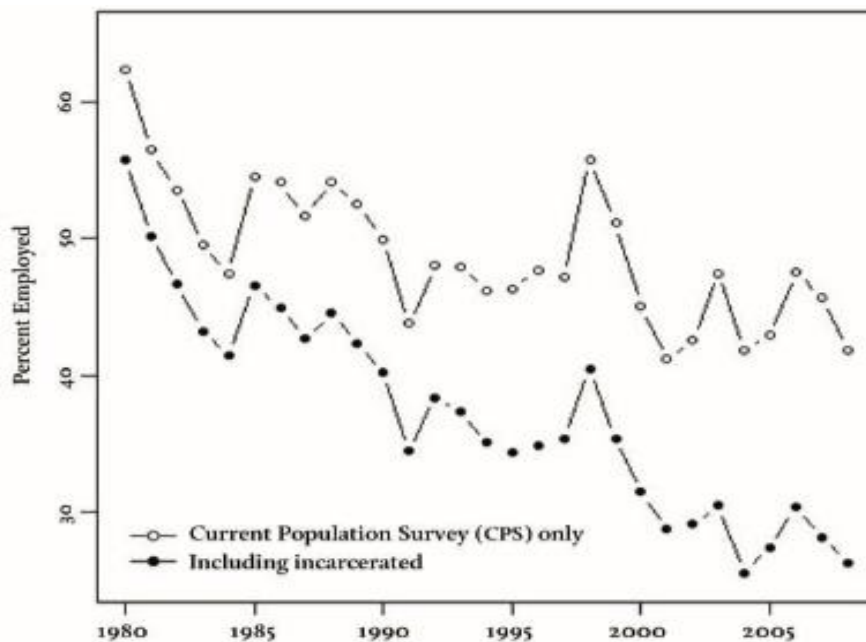
While the extent to which racial inequalities in criminal justice outcomes produce inequalities of opportunity is beyond the scope of this article, the impact of social and economic disadvantages produced by incarceration can be characterised as invisible, cumulative and intergenerational (Western and Pettit, 2010). Inequality is invisible because, as illustrated in unemployment data gathered by the Current Population Survey among the black and male population with low levels of education, the rate only takes households into account. Moreover, inequality can be considered cumulative and intergenerational because, as their article as demonstrated, having a criminal record lessens social mobility and economic prosperity. For example, as shows in Figure 3.1., data collected in the National Longitudinal Survey of Youth demonstrate that serving time in prison was linked to a 40 percent reduction in earning power, job tenure, hourly wage and unemployment.

In addition, having priors might also affect job prospects due to the stigma attached to having a criminal conviction.⁴² The NSLY data also illustrates that among low-income men of the lowest quintile of income distribution in 1986 who are non-incarcerated but may have lower levels of intelligence and education and high school

⁴² See Pager (2003). This audit study demonstrated that because employers fear that former convicts are a liability and less reliable, they are reluctant and less likely to hire them.

dropouts, they still had a higher chance of upward mobility by 2006 than the formerly incarcerated. Lastly, mass incarceration of black men has led to widespread single black women heading households with no economic or emotional support from the children's' fathers. The negative impacts are partly reflected in the higher chance for children beget in such circumstance to suffer from developmental and cognitive disorders.⁴³ Thus, it is clear that offending rates among black men, socioeconomic disadvantage and imprisonment are not only linked but each have accumulative affect on one another, reinforcing social stratification along both racial lines.

Figure 3.1: Employment to Population Ratio, African American Men Aged Twenty to Thirty-Four with Less than Twelve Years of Schooling, 1980 to 2008.

Note: Reprinted from *Incarceration & Social Inequality* by B. Western and B. Pettit (2010). *Daedalus*,139(3), 8-19.; retrieved from “Technical Report on Revised Population Estimates and NLSY79Analysis Tables for the Pew Public Safety and Mobility Project” by Becky Pettit, Bryan Sykes, and Bruce Western. Copyright 2010 by Harvard University.

JUVENILE OFFENDERS

Consistent with statistical data on black and Hispanics on the level of overrepresentation in criminal justice outcomes presented in this article, the figures for black youth follow the same pattern. Out of the 48,043 youth that were held in juvenile facilities in 2015, forty-four percent of them were black, despite black youth only making up 16 percent of the total youth population in the U.S. (Hockenberry et al.,

⁴³ See, Wildeman (2010).

2016; Sickmund, 2017).⁴⁴ Overall, the black youth placement rate (the rate of confinement into a juvenile facility e.g. adult jail and prison, detention centres etc.) was 433 per 100,000 while that of white youth was 86 per 100,000 and the racial disparity between the two groups has increased 22 percent since 2001. The mechanisms that leads to disproportionate minority contact (DMC) with law enforcement are linked to several risk factors also discussed in this article such as economic status, lower levels of education, disorganised neighbourhoods and family structure (Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention [OJJDP], 2009). First of all, research has shown a correlation between that a black youth coming from a family environment that is less structured and harsher penalties (Morrow, Dario & Rodriguez, 2015). In addition, compared to their white middle class counterparts, black youth are more likely to have there cases proceeded in criminal court over juvenile court or be removed from their homes (Bishop & Frazier, 1996).

Secondly, the DMC in the juvenile justice system has been linked to the overrepresentation of black youth in the welfare system. For example, of youth in the welfare system, blacks are more likely than whites to be involved in the juvenile justice system (Center for the Study of Social Policy, 2009) and black involvement in the child welfare system can act as a ‘pipeline’ into juvenile confinement (Ryan, Chiu & Williams, 2011). This is due to the fact that not only are many children in the welfare system have a history of abuse and neglect which are both risk factors for offending but also because when they are confined in both systems (dually involved youth) their needs are not met in either systems, putting them at even higher risk for offending and recidivism. (Ryan, Herz, Hernandez, & Marshall, 2007). The spiral effect that many at-risk black youth in disorganised and deprived communities are caught into should not come as a surprise, given that the same trends of the underlying socio-economic issues of black communities being punished and marginalised instead of being rehabilitated and transformed, can be seen in all levels of the criminal justice system.

Lastly, one of the most significant risk factors that can lead to a juvenile being arrested are the policies in procedures in the educational environment, often called the school-to-prison pipeline (Christle, Jolivet & Nelson, 2005). The most prevalent example of this phenomenon are the zero-tolerance policies that were implemented

⁴⁴ Statistics calculated from Sickmund, Sladky, Kang, Puzanchera (2017).

thought the 90s in low performing schools in areas with high rates of poverty and still have negative impacts on educational and juvenile justice outcomes for black youth. For example, certain behaviours that were dealt with internally by the school came to be seen as criminal and requiring intervention of law enforcement, even if it is typical adolescent behaviour (Hayes & Ward, 2014). The implementation of these policies has led to suspensions, expulsions, and in-school arrests which intersects with and exacerbates other risk factors for engagement in crime such as weakened family and community ties and low levels of education previously noted in this article. Therefore, the mutually reinforcing relationship between structural (education, social and economic standing, criminal justice system, communities and segregation etc.) and micro-level (e.g. racial perceptions of criminality and implicit bias, stigmas and stereotypes) racial disparities and the relatively high degrees to which several risk factors present at the same time for black youth illustrate how and why inequality causes DMC.

BIBLIOGRAPHY

- Aebi, M. F., & Delgrande, N. (2015). *Council of Europe annual penal statistics SPACE I: Survey 2013*. Strasbourg: Council of Europe.
- Alper, M., Corda, A., & Reitz, K. R. (2016). American exceptionalism in probation supervision. *Minneapolis, MN: Robina Institute of Criminal Law and Criminal Justice*.
- Ann Carson, E., & Anderson, E. (2016). Prisoners in 2015. *Bureau of Justice Statistics*.
- Beckett, K. (1997). *Making Crime Pay*. New York: Oxford University Press.
- Bennett, W. J., DiIulio, J. J., & Walters, J. P. (1996). *Body count: Moral poverty--and how to win America's war against crime and drugs*. New York: Simon & Schuster.
- Bishop, D. M., & Frazier, C. E. (1996). Race effects in juvenile justice decision-making: Findings of a statewide analysis. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 86(2), 392– 414.
- Blumstein, A. (1982). On the racial disproportionality of United States' prison populations. *J. Crim. l. & Criminology*, 73, 1259.

- Bobo, L. D., & Thompson, V. (2010). Racialized mass incarceration: Poverty, prejudice, and punishment. *Doing race*, 21, 322-355.
- Bridges, G., & Crutchfield, R. (1988). Law, Social Standing and Racial Disparities in Imprisonment. *Social Forces*,66(3), 699-724.
- Bureau of Justice Statistics, *Total Adult Correctional Population, Total Adult Correctional Population, 1980-2016* on the Internet at www.bjs.gov, Accessed on February 08, 2020.
- Center for the Study of Social Policy. (2009). *Race equity review: Findings from a qualitative analysis of racial disproportionality and disparity for Black children and families in Michigan's child welfare system*.
- Christle, C. A., Jolivette, K., & Nelson, C. M. (2005). Breaking the school to prison pipeline: Identifying school risk and protective factors for youth delinquency. *Exceptionality: The Official Journal of the Division for Research of the Council for Exceptional Children*, 13(2), 69–88.
- Davis, A. J. (2007). *Arbitrary justice: The power of the American prosecutor*. Oxford University Press.
- Drakulich, K. M., & Crutchfield, R. D. (2013). The Role of Perceptions of the Police in Informal Social Control: Implications for the Racial Stratification of Crime and Control. *Social Problems*,60(3), 383-407.
- Eith, C. A., & Durose, M. R. (2011). *Contacts between police and the public, 2008*. Washington, DC: US Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics.
- Enns, P. K. (2014). The public's increasing punitiveness and its influence on mass incarceration in the United States. *American Journal of Political Science*, 58(4), 857-872.
- Fagan, J. (2008, December). Crime and neighbourhood change. In *Understanding crime trends: Workshop report* (pp. 81-126). Natl Academy Pr.
- Fagan, J., & Wilkinson, D. L. (1998). Social contexts and functions of adolescent violence. *Violence in American schools: A new perspective*, 55-93.
- Gallup, Bureau of Justice Statistics. (2016). Public Perceptions of Crime Rates at Odds with Reality. Retrieved from https://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/11/16/voters-perceptions-of-crime-continue-to-conflict-with-reality/ft_16-11-16_crime_trend-2/

- Garland, D. (1990). *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory*. Chicago Illinois: University of Chicago Press.
- Garland, D. (2012). *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. University of Chicago Press.
- Ghandnoosh, N. (2014). *Race and Punishment: Racial Perceptions of Crime and Support for Punitive Policies*. Sentencing Project.
- Harris, D. A. (2002). *Profiles in Injustice: Why Racial Profiling Cannot Work*. New York: New Press.
- Hockenberry, S., & Puzzanchera, C. (2017). *Juvenile court statistics 2014*. Pittsburgh, PA: National Center for Juvenile Justice.
- Johnson, D. (2008). Racial prejudice, perceived injustice, and the Black-White gap in punitive attitudes. *Journal of criminal justice*, 36(2), 198-206.
- Jones, J. M. (2013). *U.S. Death Penalty Support Lowest in More Than 40 Years*. Retrieved from <http://www.gallup.com/poll/165626/death-penalty-support-lowest-years.aspx>
- Krivo, L., & Peterson, R. (1996). Extremely Disadvantaged Neighbourhoods and Urban Crime. *Social Forces*, 75(2), 619-648.
- La Vigne, N. G., Fontaine, J., Dwivedi, A., & Center, J. P. (2017). *How do people in high-crime, low-income communities view the police?* Washington, DC: Urban Institute.
- Lamberth, J.(2003). *Racial Profiling Data Analysis: Final Report for the San Antonio Police Department*. Chadds Ford, PA: Lamberth Consulting.
- Langton, L., & Durose, M. R. (2013). *Police behavior during traffic and street stops, 2011*. Washington, DC: US Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics.
- Lauritsen, J.L. (2003). How families and communities influence youth victimization. *OJJDP Juvenile Justice Bulletin*. Washington, DC: US Department of Justice.
- Liberman, A. M., Kirk, D. S., & Kim, K. (2014). Labeling effects of first juvenile arrests: Secondary deviance and secondary sanctioning. *Criminology*, 52(3), 345-370.
- Lu, L. D. (2006). Prosecutorial discretion and racial disparities in federal sentencing: some views of former US Attorneys. *Fed. Sent. R.*, 19, 192.

- Martinson, R. (1974). What works? Questions and answers about prison reform. *The Public Interest*, 35, 22–54.
- Massy, D. S., & Denton, N. (1993). *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- McDonald, D. C., and Carlson, K. E. (1993). *Sentencing in the Federal Courts: Does Race Matter?* Washington, DC: U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics.
- McNulty, T. L., & Bellair, P. E. (2003). Explaining racial and ethnic differences in serious adolescent violent behavior. *Criminology*, 41(3), 709-747.
- Michelle, A. (2010). *The new Jim Crow: mass incarceration in the age of colorblindness*. New York: New Press.
- Mitchell, K. L., & Reitz, K. R. (2014). Profiles in probation revocation: examining the legal framework in 21 states.
- Morrow, W. J., Dario, L. M., & Rodrigues, N. (2015). Examining the prevalence of “youth discount” in the juvenile justice system. *Journal of Crime and Justice*, 38(4), 473-490.
- Nagin, D. S., & Paternoster, R. (1993). Enduring individual differences and rational choice theories of crime. *Law and Society Review*, 467-496.
- Nagin, D. S., & Paternoster, R. (1994). Personal capital and social control: The deterrence implications of a theory of individual differences in criminal offending. *Criminology*, 32(4), 581-606.
- Nellis, A. (2016). *The Color of Justice: Racial and ethnic disparity in state prisons*. The Sentencing Project.
- Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice. (2009). *Disproportionate minority contact technical assistance manual (4th ed.)*. Washington, DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice.
- Pager, D. (2003). The mark of a criminal record. *American journal of sociology*, 108(5), 937-975.
- Paparozzi, M. A., & Caplan, J. M. (2009). A profile of paroling authorities in America: The strange bedfellows of politics and professionalism. *The Prison Journal*, 89(4), 401-425.

- Peffley, M., & Hurwitz, J. (2010). *Justice in America: The separate realities of Blacks and Whites*. Cambridge University Press.
- Pew Research Center. (2013). King's dream remains an elusive goal; many Americans see racial disparities. *Pew Research Social & Demographic Trends*.
- Pew Research Center. (2014). *Shrinking Majority of Americans Support Death Penalty*. Retrieved from: <http://www.pewforum.org/2014/03/28/shrinking-majority-of-americans-support-death-penalty/>.
- Piquero, A. R., & Jennings, W. G. (2017). Research note: Justice system-imposed financial penalties increase the likelihood of recidivism in a sample of adolescent offenders. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 15(3), 325-340.
- Piquero, A. R., Moffitt, T. E., & Lawton, B. (2003). Race Differences in Life-Course-Persistent Offending: Our Children, Their Children: Race/Ethnicity and Crime. *Edited by Darnell Hawkins and Kimberley Kempf-Leonard*.
- Pleggenkuhle, B. R. (2012). The effect of legal financial obligations on reentry experiences.
- Poulin, Anne Bowen. (1996). Prosecutorial Discretion and Selective Prosecution: Enforcing Protection after United States v. Armstrong. *American Criminal Law Review*, 34, 1071.
- Ramirez, M. D. (2013). Punitive Sentiment. *Criminology*, 51(2): 329-364.
- Reitz, K. R. (Ed.). (2017). *American exceptionalism in crime and punishment*. Oxford University Press.
- Ryan, J. P., Herz, D., Hernandez, P. M., & Marshall, J. M. (2007). Maltreatment and delinquency: Investigating child welfare bias in juvenile justice processing. *Children and Youth Services Review*, 29, 1035–1050.
- Ryan, J., Chiu, Y. L., & Williams, A. (2011). *Is there a link between child welfare and disproportionate minority contact in juvenile justice?* Chicago, IL: Models for Change.
- Sampson, R. J, and Wilson, W. J. (1995). Toward a Theory of Race, Crime, and Urban Inequality In J. Hagan and R. D Peterson(Eds.), *Crime and Inequality* (pp. 37-56). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Sampson, R. J., & Lauritsen, J. L. (1994). Violent victimization and offending: Individual-, situational-, and community-level risk factors. *Understanding and preventing violence*, 3.

- Sherman, L. W., Smith, D. A., Schmidt, J. D., & Rogan, D. P. (1992). Crime, punishment, and stake in conformity: Legal and informal control of domestic violence. *American Sociological Review*, 680-690.
- Short Jr, J. F. (1997). *Poverty, Ethnicity, and Violent Crime*. Boulder, CO: Westview.
- Sickmund, M., Sladky, T. J., Kang, W., & Puzzanchera, C. (2017). *Easy Access to the Census of Juveniles in Residential Placement: 1997-2015*. Washington, DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Smith, W. R., et al. (2003). *The North Carolina Highway Traffic Study. Final report to the National Institute of Justice*. Washington, DC: US Department of Justice
- Spohn, C. (2000). Thirty years of sentencing reform: The quest for a racially neutral sentencing. *Criminal justice 2000: Policies, processes, and decisions of the criminal justice system*, 3.
- Spohn, C. (2011). Race, Ethnicity and Crime. In M. Tonry (Eds.), *The Oxford Handbook of Crime and Punishment* (pp. 321-148). Oxford University Press.
- Street, P. (2002). *The Vicious Circle: Race, Prison, Jobs, and Community in Chicago, Illinois, and the Nation*. Chicago, IL: Chicago Urban League.
- Thompson, H. A. (2010). Why mass incarceration matters: Rethinking crisis, decline, and transformation in postwar American history. *The Journal of American History*, 97(3), 703-734.
- Tobolowsky, P. M., Gaboury, M. T., Jackson, A. L. & Blackburn, A. G. (2010). *Crime Victim Rights and Remedies*. 2nd ed. Durham, NC: Carolina Academic Press.
- Tonry M. (2004b). *Thinking about crime: Sense and sensibility in American Penal Culture*. New York: Oxford University Press.
- Tonry, M. (1995). *Malign neglect: Race, crime, and punishment in America*. Oxford University Press.
- Tonry, M. (2004a). *Punishment and Politics: evidence and emulation in the making of English crime control policy*. Cullompton, Devon, UK; Portland, Or.: Willan.
- Tonry, M. (2007). Determinants of penal policies. *Crime and Justice*, 36(1), 1-48.
- Tonry, M. (2011a). *Punishing Race: A Continuing American Dilemma*. Oxford University Press.

- Tonry, M. (Eds.) (2011b). *The Oxford Handbook of Crime and Criminal Justice*. Oxford University Press.
- Tonry, M., & Melewski, M. (2008). The malign effects of drug and crime control policies on black Americans. *Crime and justice*, 37(1), 1-44.
- Tyler, T. R. (1990). *Why people obey the law*. Yale University Press.
- Tyler, T. R. (2009). Legitimacy and criminal justice: The benefits of self-regulation. *Ohio State Journal of Criminal Law*, 7, 307-359.
- United States General Accounting Office. (1990). *Death Penalty Sentencing: Research Indicates Patterns of Racial Disparities*. Washington, DC: US General Accounting Office.
- van Zyl Smit, D. and Corda, A. (2016). American Exceptionalism in Parole Release and Supervision: A European Perspective. In Reitz, R. (ed). *American Exceptionalism in Crime and Punishment*, Oxford University Press.
- Wacquant, L. (2002a). From Slavery to Mass Incarceration. *New Left Review* 13 (January-February), 41-60.
- Wacquant, L. (2002b). Deadly Symbiosis: Rethinking Race and Imprisonment in Twenty-First Century America. *Boston Review* 27(2), 22-31.
- Walker, S., Spohn, C., & DeLone, M. (2012). *The color of justice: Race, ethnicity, and crime in America*. Cengage Learning.
- West, H. C. Ph.D, & Sabol, W. J. Ph.D. (2007). *Prisoners in 2007*. Bureau of Justice Statistics.
- Western, B., & Pettit, B. (2010). Incarceration & social inequality. *Daedalus*, 139(3), 8-19.
- Wildeman, C. (2010). Paternal incarceration and children's physically aggressive behaviors: Evidence from the Fragile Families and Child Wellbeing Study. *Social Forces*, 89(1), 285-309.
- Wiley, S. A., Slocum, L. A., & Esbensen, F. A. (2013). The unintended consequences of being stopped or arrested: An exploration of the labeling mechanisms through which police contact leads to subsequent delinquency. *Criminology*, 51(4), 927-966.
- Williams, K. R., & Hawkins, R. (1992). Wife Assault, Costs of Arrest, and the Deterrence Process. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 29, 292-310.

Violència entre déus i humans en la tradició clàssica

Emma Grau i Cabré⁴⁵

Resum: Aquest article examina el paper de la violència en les relacions que estableixen déus i humans dins la tradició grecoromana. D'entre les diverses formes que aquesta violència pren en els mites, es tractarà la bèl·lica, la punitiva i la sexual. Aquestes apareixen envoltades de fenòmens com l'orgull humà, l'enveja divina i la metamorfosi física. A més, la violència és també present en pràctiques religioses fonamentals com el sacrifici i entronca amb la problemàtica del destí. Aquesta concepció de la divinitat, però, troba els seus primers crítics dins la mateixa Antiguitat.

Paraules clau: violència; mitologia; religió; déus olímpics; antiguitat; Grècia; Roma.

INTRODUCCIÓ

La violència pren formes molt diverses en l'àmbit del mite i la llegenda: es troba entre guerrers en duels o en grans batalles; es dona entre monstres que maten o perjudiquen grups d'homes, i els homes que al seu torn els donen mort. Hi és, també, entre els mateixos éssers divins que creen o governen el món, en els conflictes entre déus. I és igualment present en les relacions que els humans i aquests déus estableixen.

⁴⁵emmacabre66@gmail.com. Universitat de Barcelona.

De fet, es pot considerar que la violència no és merament un element més d'aquestes últimes, sinó que hi resulta estructural en tradicions com la grecoromana.⁴⁶ D'una banda, no és unidireccional, sinó que es pot donar en els dos sentits: dels déus cap als humans o dels humans cap als déus. Ara bé: quan es tracta de fer mal directament, essent els humans mortals i per tant incomparables als déus, només pocs i extraordinaris poden realment arribar a danyar-los. Per fer-ho, poden necessitar l'ajuda d'altres déus que s'hagin enemistat amb la divinitat que es disposen a atacar.

D'altra banda, aquesta violència no és un fet relegat només als relats o a les obres literàries que exploren el lligam del pla humà amb el diví, i no juga el paper únic de ser infligida a uns o altres: també les pràctiques religioses es presenten travessades per motius o actes violents. Certa violència que comença en els humans té en el culte un paper intermediari indispensable que els permet connectar amb els déus.

En aquest sentit, es pot dir que el lligam entre déus i humans no és violent de forma contingent o arbitrària, sinó que ho és essencialment.⁴⁷ I ho serà encara més –o no–, en funció de la visió que cada obra o cada moment històric presenti del destí; mític o fàctic, el destí del mortal pot ser la violència divina que estructura i ordena la vida humana.

⁴⁶ Si bé aquí no s'abordarà la presència d'aquesta violència en altres tradicions, sens dubte la grecoromana no exhaureix el camp d'estudi possible, que no es limita als politeïsmes de l'Antiguitat. Sense anar més lluny, la crucifixió del fill de Déu situa la violència entre el pla humà i el diví al centre d'un dels moments fundacionals del cristianisme; les plagues i altres càstigs divins en l'Antic Testament són alhora exemples de la violència que Déu pot exercir cap als humans en la tradició judeocristiana.

Cal tenir en compte, alhora, que els pensaments grec i romà no són ni un ni dos blocs homogenis; visions molt diverses del pla diví conviuen i se succeeixen al llarg de segles de canvis polítics, religiosos, socials, culturals, literaris i filosòfics, amb noves narracions d'antics mites, sincretismes amb altres tradicions, i sectes o cultes populars paral·lels a la religió oficial. Dins d'aquesta pluralitat geogràfica i temporal, aquí s'opta per tractar els déus presents en l'èpica homèrica, en la tragèdia àtica del segle V a.C. i en la literatura de principis de l'Imperi Romà, així com la religió en els contextos respectius.

En general, doncs, l'article farà referència als déus Olímpics; amb tot, no es pot dir que la "tradició grecoromana" s'hi redueixi. L'últim apartat pretén il·lustrar breument com, amb les crítiques a la concepció homèrica dels déus, apareixen ja concepcions noves de la divinitat.

⁴⁷ Amb això no es vol dir que, en una religió tal, aquest vincle sigui *únicament* violent: els mateixos mites i les festivitats dedicades al culte proveïrien contraexemples clars. Es tracta de veure com la relació establida entre humans i déus no es pot deslligar fàcilment de la violència, sense pretendre reduir-la-hi.

VIOLÈNCIA I MITE

Si bé la mort o el dany físic provocat directament o indirecta no és l'única forma que pren la violència entre déus i homes, és la més explícita. La guerra és un del seus escenaris centrals i, de fet, diversos pobles antics afirmen haver rebut el suport d'algun déu en alguna de les seves guerres: per exemple, es diu que els atenesos consideraren que Bòrees els ajudà durant la seva guerra contra Xerxes i destruí part de la flota persa (Heròdot, *Històries*, VII 189).⁴⁸ Però el déu favorable d'uns és l'enemic dels altres, de qui provoca la ruïna o la mort.⁴⁹

La guerra mateixa és personificada pel seu déu, Ares—nom que li és sinònim i que està sempre lligat a la violència—. És percebuda com quelcom diví. Ares és al·ludit en parlar dels mals dels guerrers, o és de fet present en la pugna i qui els dóna mort.⁵⁰ També és culpable de desgràcies en general, fins i tot en pobles que no estan en guerra.⁵¹

D'entre totes, la mítica guerra de Troia és on més clarament el conflicte humà i el diví es desenvolupen alhora, s'intercalen i es barregen. Mortífera com és pels mortals, té el seu origen en una disputa entre deesses (Hera, Atena i Afrodita): la seva rivalitat desencadena un esclat de violència humana on els déus també prenen part. Ja a l'inici de la *Iliada*, Apol·lo aniquila part dels soldats aqueus per satisfer la petició del seu sacerdot ultratjat; i Apol·lo, amb posterioritat, despulla Patrocle de les seves armes, el colpeja i el

⁴⁸ Les obres clàssiques que constitueixen la bibliografia primària d'aquest article se citaran segons els criteris de citació estàndard de cada obra i/o autor, exceptuant certs casos on s'indiqui una edició concreta.

Les obres èpiques i els poemes d'Ovidi se citaran amb l'abreviatura corresponent (“*Il.*”, “*Od.*”, “*En.*” i “*Met.*” per *Iliada*, *Odissea*, *Eneida* i les *Metamorfosis*, respectivament), el cant o llibre en xifres romanes, i els versos citats en xifres aràbigues (per exemple: *Il.* IV 101-120). Els poemes d'Hesíode se citaran indicant el títol (*Treballs i Dies*) o l'abreviatura (“*Teog.*” per la *Teogonia*) i els versos citats. Per les tragèdies d'Èsquil i Sòfocles, s'indicarà el títol de l'obra i els versos citats (per exemple: *Èdip Rei*, 503-510; *Àjax*, 230-243). Les referències a fragments dels presocràtics segueixen la numeració de Diels-Kranz (DK, capítol corresponent a l'autor, número de fragment). Els diàlegs de Plató se citaran segons la numeració de l'edició de Stephanus (per exemple: *Timeu*, 29c-30a). La referència de cada obra clàssica d'acord amb el criteri APA, utilitzat per la resta d'obres, es troba a l'apartat de la bibliografia.

⁴⁹ «El que començà, oh senyora, tot el nostre infortuni, fou un geni venjador, un déu malvat aparegut no sé d'on.» Així parla el missatger d'*Els Perses* d'Èsquil en narrar com aquest déu ajudà els atenesos, els seus enemics, durant la guerra (*Tragèdies*, I. 1932. p. 69).

⁵⁰ *vid. Il.* IV 439-441, V 287-289, V 907-909, XIII 567-569.

⁵¹ «Ares el brutal, que avui, sense el bronze dels escuts, em crema, entre alarits enfrontant-se'm, ah! Fes que en retrògrada cursa giri l'esquena, lluny dels confins de la pàtria» (*Èdip Rei*, 191-193). Aquí el poble de Tebes culpa el déu dels seus sofriments.

deixa perplex i indefens. Patrocle mateix, defallint, reconeix que la seva mort es deu a Apol·lo i a Zeus més que no a Hèctor (*Il.* I 45-53, XVI 786-850).

Al seu torn, Atenea convenç Pàndar de llançar una fletxa a Menelau i fer esclatar així el primer enfrontament de la *Ilíada*; i és Atenea qui enganya Hèctor prenent l'aparença del seu germà perquè s'enfronti a Aquil·les, i retorna a aquest la llança amb què el mata. Com Patrocle, Hèctor comprèn que els déus l'han dut a la mort a mans d'Aquil·les (*Il.* IV 89-100, XXII 294-300).

Ara bé, els déus tenen una altra forma de guiar el curs de la batalla: infonen ànims als guerrers aquí donen suport perquè acabin amb enemics abundants o perillosos, guien les seves armes o els alleugereixen el cos perquè la lluita sigui més fàcil. És a dir, aviven la violència humana cap a altres homes en favor d'un dels dos bàndols.⁵² Així el guerrer Diomedes acaba amb nombrosos troians ajudat per Atenea. Però aquest ajut arriba al punt de dirigir-lo cap a altres déus: Diomedes, guiat per la deessa, fereix amb la llança tant Afrodita com Ares tot i ser ell mortal.⁵³

Aquí déus i humans com a agents i víctimes de la violència es barregen en les mateixes accions, i és un dels casos extraordinaris on es veu que els déus, tot i ser definitivament superiors als homes, poden arribar a ser-hi vulnerables. Diona, mare d'Afrodita, consola la filla ferida recordant-li com, per exemple, Hèracles va ferir Hera i Hades al pit amb fletxes. «Els habitants de l'Olimp que han sofert pels homes tals penes, / tot infligint-se mutus i durs sofriments, són nombrosos», diu. Però aviat afegeix: «qui combat els déus immortals té la vida molt curta» (*Il.* V 381-408).

Deixant el camp de batalla enrere, els recorreguts vitals de dos dels participants de la guerra de Troia comparteixen el fet d'estar marcats per desgràcies enviades pels déus: els atacs durant els viatges són una altra forma de violència mítica. Odisseu, havent ofès Posidó, pateix la seva còlera: el seu retorn per mar s'allarga i és a punt de fer-lo morir.⁵⁴ Eneas és constantment assetjat per Hera (Juno) fruit de l'enemistat de la deessa amb els troians, «llargament batzegat per les terres i pel mar a causa de la violència [*vis*] dels

⁵² *vid. Il.* V 121-165, XIII 43-80.

⁵³ Així parla Atenea: «Fill de Tideu, estimat del meu cor, Diomedes, no temis / Ares ni tinguis por de cap altre dels déus imperibles. / Tan eficaç és l'ajuda que jo sóc capaç d'oferir-te. / Apa, mena contra Ares primer els cavalls d'unglot únic, / dóna-li, ràpid, un cop. No respectis gens l'ardent Ares» (*Il.* V 334-352 i 826-830).

⁵⁴ No essent l'única escena que les mostra, les penúries d'Odisseu són clares a *Od.* V 290-470.

déus de Dalt i de la ira memoriosa de Juno» (*En.* I 3-4). La deessa desencadena la guerra al Laci amb l'ajuda d'Al·lecto, una de les erínies—criatures que personifiquen la venjança—, tornant Turn i els seus contra Eneas (*En.* VII 286-625 i IX 1-79).

Seguint amb Hera, una de les deesses més venjatives, també fa embogir Hèracles en diversos moments i l'obliga a haver de purificar-se a través dels seus treballs i, per tant, de la servitud (Grimal, 1965, p.241). Aquest tipus de bogeria és també arma divina contra el mortal; un altre exemple és com Atenea fa perdre el seny a Àjax, que en recuperar-lo es suïcida. En tot moment, els qui l'envolten reconeixen la intervenció dels déus que l'han dut a la mort (*Àjax*, 50-70, 950, 1055).

També es donen casos de competicions entre déus i mortals on aquests són castigats pel déu irat amb qui han gosat competir: és el cas de Màrsies, escorxat per Apol·lo en perdre en un combat musical, i Aracne, condemnada per Atenea a teixir eternament en forma d'aranya en declarar-se millor teixidora que ella. Altres ofenses com la de Níobe (que es declara més digna de culte que Leto), atreviments com el de Beleforont (voler volar fins l'Olimp) i enganys com els Tàntal i Licó (servir la carn dels seus fills com a àpat per comprovar la divinitat dels seus hostes), entre d'altres, han de rebre també respostes exemplar: Apol·lo i Àrtemis maten els fills de Níobe; ella queda convertida en pedra, i els altres que han ofès els déus moren fulminats o reben càstigs eterns (Grimal, 1965, p. 334, 70, 381, 491, 320; *Il.* XXIV 602-620).

Aquests episodis tenen en comú que giren al voltant d'un pecat d'*hybris*, concepte que normalment es tradueix com “*orgull*” o “*arrogància*” i que designa, molt succintament, el pretendre fer o tenir el que a un no li és lícit. A un mortal no pertoca igualar-se a un déu en honor, talent o bellesa, i mai pot superar els immortals en dignitat. Qui ho intenta o qui menysprea o pretén enganyar els déus, que el superen infinitament, qui s'atreveix, en altres paraules, a desafiar els déus tot i la seva condició humana, paga la seva *hybris* amb una mort violenta o un destí terrible.⁵⁵

En Homer, aquesta idea és molt present. Reprenent l'exemple de Diomedes, que fereix dues divinitats, no sols Diona li augura una vida curta, sinó que Apol·lo el fa recular a mig combat i l'adverteix del perill a què s'exposa:

⁵⁵*vid.* *Àjax*, 125, 395 i 755-780, per exemple. Odisseu, davant la situació d'Àjax, reconeix la miserable situació dels mortals en el món; i en adonar-se de la seva bogeria i deshonra, iniciada per la pròpia ira i guiada per Atenea, Àjax, moments abans orgullós, es considera indigne tant dels déus com dels mortals. La desgràcia d'Àjax és, d'altra banda, guanyada pel seu menyspreu als déus, sobretot a Atenea.

«Seny, Tidida, i enrere! No vulguis formar-te els designis
com els dels déus, car seran per sempre distintes les races
dels imperibles déus i dels homes que avancen per terra.» (Il. V 440-443).

Diomedes no ataca Apol·lo; també Aquil·les ha d'acceptar no ser capaç d'enfrontar-s'hi quan Apol·lo s'hi encara («No m'occuràs. A mi el destí no pot subjugar-me»). Però Aquil·les acompanya el reconeixement amb insults («més que tot altre déu execrable») i una amenaça: «Ah si en tingués el poder, quina bella paga et daria!» (Il. XXII 12-20).

La vida immortal, feliç i despreocupada dels déus homèrics no és a l'abast dels mortals ordinaris, per molt que siguin herois. Els déus no moren a la guerra; els homes sí. El que per naturalesa és reservat a uns i altres és frontalment oposat, i l'home no pot tenir cap esperança en creuar aquest abisme que el separa dels déus. La separació eterna entre déus i homes de què parla Apol·lo, protegida pels primers amb la violència necessària per infondre respecte i aplicar càstigs, entronca amb l'anomenat *phthonos* o enveja divina. En la tradició homèrica, heretada pels tràgics del segle IVa.C., el que és dels déus pertany als déus; tot intent de ser com un déu és un excés, és *hybris*. Els déus no permeten que el que els correspon a ells sigui abastable per l'home, i el mortal que persegueixi una glòria massa gran corre el risc de patir aquesta gelosia.⁵⁶

Certament hi ha excepcions en què un mortal pot arribar a divinitzar-se, però és un destí que mai no pot aconseguir un mateix sense ajuda dels déus més poderosos. Un exemple és Hèracles, fill de Zeus, que en acabar la seva vida és acceptat a l'Olimp; un altre és el de Ganímedes, que s'uneix als déus tot i ser mortal i jove en ser segrestat per Zeus.

Això últim ens porta a una altra forma de violència mítica. Guerra, viatges accidentats, bogeria, i ofenses no són les úniques situacions en què la violència dels

⁵⁶ Sobre els conceptes d'*hybris* i *phthonos* en major profunditat, *vid.* Dodds, 1983, p. 39-70. D'altra banda, és significatiu que un dels casos més paradigmàtics d'*hybris* no humana és el de Prometeu, que desafía Zeus justament com a major benefactor de la humanitat en robar el foc als déus. Encadenat al Caucas, ho paga amb un patiment que seria etern si Hèracles no l'alliberés i matés l'àliga que el turmenta: «Sóc l'enemic de Zeus, el qui ha incorregut en l'odi de tots els déus que freqüenten la cort de Zeus, per haver estimat massa els homes!»; «Per socórrer els mortals, jo m'he cercat sofrències.» Així es lamenta el tità a la tragèdia d'Èsquil, *Prometeu Encadenat*, 120-123 i 266-267. Però el càstig dictat per Zeus s'estén més enllà de Prometeu i recau sobre la humanitat beneficiada: Pandora, el regal confeccionat pels déus, és portadora de tots els mals que omplen la vida de l'home a la terra i que accentuen la seva distància respecte dels déus. *vid.* Teog., 535-615 i *Treballs i dies*, 42-105.

déus cau sobre els mortals físicament: un *topos* molt recurrent als mites són els raptos i les violacions. Aquests episodis de violència, no impulsats per l'odi o la gelosia del que és propi, sinó per l'atracció eròtica, sovint impliquen la completa indefensió del mortal (home o dona) davant l'ultratge perpetrat per un déu. Aquest els supera immensament en poder i els sotmet al seu arbitri, o els enganya per aconseguir el seu favor i el seu cos.

Cal tenir en compte que no només els humans són víctimes de raptos o violacions per part dels déus, sinó que altres déus o criatures mítiques, mortals o no, en poden patir i tenir destins semblants. Aquest paral·lelisme no és en va. Les conseqüències que té la guerra per a déus i homes disten abismalment a causa de la mortalitat; el mal que es fan els déus entre sí no pertorba massa la seva existència privilegiada. En canvi, Demèter és violada per Posidó i en queda embarassada com qualsevol de les consorts mortals de Zeus; i el rapte de Persèfone segella el seu futur i el seu paper com a deessa. Deesses, nimfes i humanes poden patir la mateixa violència (sexual) i el seu impacte sense que la condició d'immortals d'unes ho apropi necessàriament a un joc o un conflicte passatger.

És interessant notar que molts dels episodis que presenten aquest tipus de violència comparteixen un fet molt concret: un canvi físic, una transformació, ja sigui en el cos del perpetrador o de la víctima.⁵⁷ És a dir, alguns dels actes de violència de déus cap a humans van acompanyats d'un canvi dràstic per bé o per mal en el cos de l'atacat, per bondat divina o per odi, o bé en el cos de l'atacant. Violència i metamorfosi es presenten sovint juntes al llarg de la tradició, i no sols en els antics mites, sinó també en les reelaboracions poètiques posteriors.

Molt sovint és l'atacant, el déu, qui canvia d'aspecte; el canvi, però, és temporal. Zeus, Posidó i qualsevol altre déu prenen i abandonen la forma oportuna o desitjada sense compromís ni problemes; d'aquesta manera, és merament un canvi convenient i útil, i es descarta quan deixa de ser-ho, ja consumat el rapte, la violació o l'engany.

S'ha mencionat ja un dels exemples més cèlebres: per segrestar Ganímedes, Zeus es transforma en àliga. Per Europa, en brau; per Leda, en cigne, etc. Són les cèlebres

⁵⁷ Certament, la violència motivada per l'atracció no és l'única que pot culminar en una transformació; ja s'ha mencionat el cas de Níobe, per exemple. D'altra banda, la transformació física per amor no es limita a acompanyar o respondre a fets violents: al contrari, Apol·lo transforma diversos dels seus amants en flors, arbres o animals quan aquests s'entristeixen, estan a punt de morir o moren de forma tràgica, com Jacint; i molts altres herois o personatges mítics esdevenen constel·lacions arrel de l'amor que els déus senten per ells o el respecte que els infonen. Aquí només es tracta de considerar, en especial, els patrons que mostren un vincle regular entre transformació i violència.

metamorfosis de Zeus per unir-se a les seves amants, però no és l'únic que actua així. Al seu torn, Posidó adopta la forma de l'home que la princesa Tir estima per seduir-la (Grimal, 1965, p. 210, 188, 311, 519).

Ara bé, la transformació no és sempre de l'atacant, sinó que pot ser de la víctima. En aquests casos no és un canvi temporal, excepte si la víctima és una deessa. Aquesta transformació pot ser garantida pel propi atacant o per un altre déu com una mena de compensació per l'ofensa o per prevenir-la, a mode de protecció; o pot ser un càstig afegit que s'infligeix a la persona seduïda o violada, sigui per gelosia o per haver ofès un dels déus. En qualsevol dels casos, el canvi que la violència implica en la víctima sol ser permanent si es tracta d'una víctima mortal que no té poder per revertir el seu estat.

La història de la donzella Caenis és un exemple. Caenis resulta profundament afectada pel patiment quan Posidó la viola. Satisfet ell, li promet concedir-li el desig que ella vulgui. Ovidi narra: «sofrí violència del déu marí» («*Aequorei vim passa dei est*») com una injúria tan gran que, patida aquesta violència (*vis*), desitjà: «que ja no pugui sofrir res de semblant: fes que no sigui una dona» (*Met.* XII 195-209). El déu, com havia promès, la torna permanentment un home impenetrable; amb un cos tal, per tant, que no tornarà a passar pel dolor que ell mateix li ha infringit. Així, la transformació del seu cos és una compensació que alhora serveix per prevenir futurs intents de violació.⁵⁸

Dafne, si bé és una nimfa, pot exemplificar bé això: la transformació completa del seu cos en llorer, garantida pel seu pare, evita que sigui violada per Apol·lo. En canvi, Demèter, com ja s'ha dit, és violada pel mateix Posidó tot i temporalment tornar-se una euga, ja que ell es transforma en cavall i l'atrapa (Grimal, 1965, p. 36, 51).

D'altra banda es troba la història d'Io, que intentà en va rebutjar Zeus. Hi ha diverses versions: o bé Zeus la transformà en vaca per amagar-la d'Hera, o Hera la transformà com a càstig per la infidelitat de Zeus.⁵⁹ Segons la primera versió, la transformació serviria per protegir Io de la revenja d'Hera; en la segona, la transformació és part de la revenja. Però en qualsevol cas, la transformació estigué igualment seguida de les represàlies d'Hera, que envià un tàvec a picar-la i fer-la fugir.

⁵⁸Debra Freas analitza en major profunditat aquest episodi i el desig de Caenis centrant-se en la relació entre gènere i violència i la importància de la impenetrabilitat (Freas, 2018, p. 60-84).

⁵⁹ Vid. Èsquil, *Suplicants* 297-310 i *Prometeu Encadenat* 645-686. En algunes versions, Zeus segueix visitant Io i ella, al final del seu periple, pot recuperar la forma humana (Grimal, 1965, p. 289-290).

Amb Io es veu que la víctima és qui rep el càstig, però el seu no es l'únic cas. Altre cop segons Ovidi, Medusa, l'única filla mortal del déu marí Forcis, és violada per Posidó en el temple d'Atenea. Aquesta, ofesa, la converteix en el monstre amb serps com a cabells que Perseu finalment decapita (*Met.* IV 790-804).

DESIGNIS DIVINS

Violents o no, justos o no, els déus són éssers superiors i per tant demanen respecte, culte i tributs. Aquests serveixen tant per aplacar la seva ira i, per tant, no haver de patir la seva violència, com per demanar-los ajut en circumstàncies complicades. Molts afers vitals com viatges o casaments requereixen un déu propici al què s'ha d'accontentar.

La pràctica del sacrifici, reflectida en diverses obres literàries,⁶⁰ era per això essencial en la religió olímpica, entre d'altres; no es tracta d'un acte més de violència, sinó que d'ell en depèn la bona voluntat dels déus cap a qui els invoca. Per tant, aquesta violència i les seves implicacions no es troben merament en el pla mític, sinó en el real i quotidià.

En el sacrifici s'ofereix als déus la vida d'altres éssers per així obtenir el seu favor. Es sacrifica normalment part del bestiar que es posseeix. Els animals són aquí considerats inferiors als humans i a la seva disposició, de manera que la violència segueix aquí un recorregut descendent per ascendir: l'home mata un ésser inferior per honrar i plaure un ésser superior. Com més preuat sigui l'animal o més animals s'ofereixin, més valor té el sacrifici; també hi havia animals dedicats a divinitats concretes.

Les restes òssies i greixoses de l'animal es cremaven pels déus, mentre que la seva carn servia per banquetejar, fos en grans celebracions o en esdeveniments públics o familiars. Per tant, el sacrifici és un acte alhora religiós i social, una violència ritual que vincula els homes tant amb els déus com amb els altres homes: mentre s'honren els

⁶⁰ Per exemple, *Od.* III 418. El sacrifici com a via de comunicació i coexistència entre humans i déus en què es comparteix el menjar d'un àpat té, segons certs mites, origen diví en Prometeu (*Teog.* 535). També es diu que el primer dur-ne un a terme fou Hermes: *Himne a Hermes*, 105-141 (Balasch, 1974, p. 45-46). Alhora, el sacrifici, si bé central, no és l'únic acte ritual on hi ha un entrellaçament de la violència humana i el pla diví; per a més, *vid.* Vernant, Vidal-Naquet (1972, p. 120-129).

déus, es reforcen els vincles humans. Les dues vessants del ritual no poden dissociar-se, com no es pot dissociar la religió oficial de la política local: el pes social del sacrifici dins la comunitat de què s'era part, ja sigui la *polis* o l'imperi, implicava el ciutadà en el ritual com a costum institucionalitzat, cregués o no en la realitat dels déus oficials.

No es tracta, doncs, d'un fet supersticiós o únicament explicat per les creences íntimes o l'experiència religiosa personal de qui esperava atènyer el favor d'una divinitat. Com a acte polític, està lligat als interessos de les classes governants. A través dels sacrificis i les senyals que hi veïessin, els sacerdots interpretaven la voluntat divina: per exemple, en el fetge de l'animal sacrificat. Apel·lant als déus, legitimaven i donaven o no llum verda a decisions polítiques com la de construir o no una ciutat o començar una guerra.

La violència sacrificial, catalitzadora dels desitjos humans i divins, era per tant al centre de la presa de decisions que afectaven tant el pla més personal com la comunitat sencera, i servia per oficialitzar-les en nom del diví. És una mostra de com la voluntat humana i la divina, i els precis i les ordres respectives, es trobaven i barrejaven en les institucions i els costums que estructuraven, a diversos nivells, la vida de i en la comunitat, en aquest cas per mitjà de la matança ritual d'animals.⁶¹

La demanda i interpretació del parer dels déus en el sacrifici no és l'única manera de rebre missatges dels déus; una de les vies més cèlebres són els somnis.⁶² Però el mètode paradigmàtic de revelació dels designis divins són els oracles. Les sacerdotesses com la Sibila de Delfos o la de Cumes, posseïdes pels déus en un estat de trànsit, anunciaven de formes més o menys enigmàtiques el que havia de passar en el futur o el que els déus ordenaven que els mortals duguessin a terme. En tant que la profecia oracular revela el que encara no ha passat, entronca de ple amb la problemàtica del destí dictat per la divinitat. Es pot veure en aquest destí la forma més subtil de violència divina.

⁶¹ Les explicacions dels sacrificis rituals en l'Antiguitat són diverses i parteixen de diferents disciplines més enllà dels estudis clàssics: s'han estudiat, sense pretendre una llista exhaustiva, des de la filosofia, l'antropologia, la sociologia, la psicoanàlisi i la política. Walter Burkert és un estudiós de referència en aquesta pluralitat de visions en què aquí no podem entrar. Pel que fa específicament a la religió romana, destaca Jörg Rüpke.

⁶² No només en la literatura es relata l'aparició dels déus o missatgers en somnis; qui hi retia culte podia igualment tenir aquest tipus d'experiència onírica. Si bé no es tracta d'una via violenta, res impedeix que els missatges transmesos oníricament induïxin a actes violents. D'altra banda, era un recurs notablement utilitzat en l'àmbit de la medicina (Dodds, 1983, p. 103-131).

L'existència i la caracterització del destí en l'Antiguitat és a vegades ambigua i no és uniforme al llarg dels segles; la seva conceptualització i interpretació per part nostra és sovint temptativa. Es pot considerar que ni tan sols els déus són lliures del destí, sinó que aquest està fins i tot per sobre d'ells, i també ells, per tant, s'hi sotmeten.⁶³ Alhora, però, en el mateix Homer es parla del destí i de tot el que passa a la guerra de Troia, amb cada mort, com la voluntat de Zeus: «Zeus son designi acomplia» (*Il.* I 5). Així el representa Aquil·les, repartint béns i mals a cada home:

«Car de res no serveixen els planys que sanglacen. D'eix mode han filat els déus el destí dels mortals sens ventura: viure sofrint, mentre ells, per llur part, no coneixen penes. Dues tines al sòl de Zeus es troben posades: l'una aboca mals, l'altra béns. Aquell a qui dóna Zeus, amic del llamp, aquests presents en barreja, tan aviat coneix la dissort com obté benaurança. Mes aquell a qui dóna tristos esdevé menyspreable. Mala gana l'empeny a través de la terra divina i erra d'ací i d'allà viltingut dels déus i dels homes» (*Il.* XXIV, 524-533.)

La representació tradicional d'aquest destí són les tres Moires, filles de Zeus (Grimal, 1954, p. 364). Conceptualment, però, la *moira* de cada home és el que li toca al llarg de la seva vida, el destí que viu. Assenyala el límit a què cadascú pot aspirar; en aquest sentit, pretendre fer o tenir el que no està destinat a un és, de nou, *hybris*. Sigui el destí una força superior als déus que governen o sigui la voluntat d'aquests, té estatut diví: les desgràcies que pateix cada mortal són divines.

Les raons divines sovint escapen els homes, la qual cosa fa difícil acusar una divinitat de malvolença o crueltat arbitrària. Els mortals no sempre poden saber si els mals que han de patir, provinents dels déus, tenen més sentit que l'acompliment de la necessitat fatal o de la voluntat d'aquests; o si és més que una venjança, un favor a algú o una maledicció d'algú, o un restabliment de l'ordre diví amenaçat per l'*hybris*.

⁶³ En veure que Patrocleea disposa a lluitar amb Sarpèdon, Zeus es debat entre salvar-lo o fer-lo morir: «Ah, com em dol! Sarpèdon per mi, el més car d'entre els homes, / té per destí ser domtat per Patroclee, fill de Meneti. / Tot angoixat, agita el meu cor un doble signi.» (*Il.* XVI 433-435). També dubta pel que fa a Hèctor, però el fat fa inclinar la balança que ell sosté marcant la mort del troià; en aquest punt l'abandona Apol·lo, que fins llavors l'ajudava, i Atenea intervé (*Il.* XXII 167-221). A l'*Eneida*, la mort de Turn i el destí d'Eneas són causa d'una conversa semblant (*En.* XII 791-952). No és fàcil, doncs, dir si el destí és decidit en última instància per Zeus, per un signi anterior o pel propi esdevenir de la guerra.

D'altra banda, el destí avança per via tant d'accions i decisions divines com humanes. Aquil·les sap els seus destins: morir jove i amb glòria, o una vida llarga i anònima. Són els seus actes i les seves tries el que en última instància ha d'acomplir el destí. El fet és que, almenys en el llenguatge, es responsabilitza els déus dels mals que els poden destruir fins al punt de ser, com ell diu, rebutjat pels homes i pels déus.

Els autors tràgics atenencs del segle V a.C. exploten àmpliament aquest tema i la seva complexitat. Per a Èsquil, els déus fan créixer l'home i l'omplen de virtuts i glòria, però ho fan tal volta a través d'un destí violent o difícil. En Sòfocles, en canvi, l'heroi tràgic abocat al seu destí difícilment pot trobar aquest consol.⁶⁴

Dos dels exemples més representatius són Èdip i Àjax. Així parla el que, com l'endeví havia vaticinat, ha esdevingut l'home més desgraciat i menyspreable: «Apol·lo, ha estat Apol·lo, amics, l'autor d'aquestes males, d'aquestes males sofrències meves» (*Èdip Rei*, 1329). Èdip ha comprès que tots els seus intents d'evitar el que els oracles i endevins anunciaven sols han assegurat que es complís: va matar el seu pare i es va casar amb la seva mare. La profecia venia de Delfos, i per tant, era paraula del déu Apol·lo, a qui acusa de tots els seus mals. Com li passa a l'Àjax de Sòfocles, quan pensa que els déus li són favorables, semblen donar-li l'esquena. La decisió que Èdip pren conseqüentment és buidar-se els ulls amb les agulles del vestit de la seva mare, que s'ha penjat en saber la veritat; un mal del qual ell sol és responsable (*Èdip Rei*, 1331). Ara bé, els déus mateixos no han intervingut directament en el seu destí com Atenea sí que intervé en el d'Àjax. Aquest destí s'ha teixit inconscientment amb les seves pròpies accions i les de qui l'envoltaven en néixer.

Un cop més, no és clar si es legítim culpar els déus d'un destí ja escrit que es desplega imposant-se, o si el destí són les accions de qui el realitza, de manera que el poder diví només prediu, no dicta.⁶⁵ Però la resposta d'Èdip en el moment de claredat

⁶⁴ Per una comparació concisa entre aquests dos plantejaments i un aprofundiment en el segon, *vid.* Knox (1964, p. 4-7) i Reinhardt (1947, p. 20-24).

⁶⁵ Es pot estendre el problema del destí d'Èdip més enllà de Sòfocles: segons la llegenda, la nissaga de Laios, pare d'Èdip, va ser maleïda per Pèlops en segrestar el seu fill, Crisip; alhora, Pèlops havia estat maleït per Mirtíl, a qui havia traït i assassinat (Grimal, 1965, p. 147, 310, 368). Les accions d'Èdip, com les de la seva filla Antígona, són en aquest sentit part d'un entramat que els sobrepassa i que està destinat a la ruïna familiar, independentment de si ells ho volen o no, de si decideixen fer el que fan o no.

D'altra banda, el tractament que fa Sòfocles del mite d'Èdip i de la situació humana respecte els déus tal com es presenta en la tragèdia és complex i mereix extensos comentaris. A part dels dos estudis sobre Sòfocles ja citats, *vid.* Vernant, Vidal-Naquet (1972, p. 79-137), especialment p. 85 i 111-119, i el pròleg

on el destí es revela és l'afirmació de l'ordre diví que abans semblava desmentit. Per tant, més enllà d'on es fixi la responsabilitat, el fet és que els qui el viuen el perceben com un mal diví; i qualsevol consol possible és destruït per la consciència d'aquest mal patit i perpetrat.

Els que envolten Àjax no dubten en concebre's sotmesos a aquest poder diví que pot resultar el seu pitjor mal. El corifeu lamenta que aquest destí, un cop determinat i dut a terme, no es presta a cap alternativa: «¿Per què desolar-te? Ja està fet: el que és, no pot ésser altrament.» La necessitat del destí, la presenta Tecmessa en termes de fortuna(τύχη, *týkhe*): «No hi ha mal pitjor per als homes que ésser joguina de la Fortuna». Finalment, però, res dissuadeix Àjax de donar-se mort per les seves accions; i Teucres, company seu, conclou així el seu lament davant del cadàver d'Àjax: «Jo, els qui maquinen als humans això que hem vist, com tot, afirmaria que són sempre els déus.» (*Àjax*, 355, 485 i 1036).

Els que envolten Èdip, en canvi, dubten: la seva esposa i mare intenta dissuadir-lo i dissuadir-se a sí mateixa de la validesa dels oracles, i el cor lamenta l'alternativa: o l'abandó dels déus, o la condició terrible d'Èdip. Èdip, amb tot, tem: «Oh Zeus, ¿què tens pensat fer-ne, de mi?» (*Èdip Rei*, 738). Però tot i que al principi es parla d'Ares com a déu terrible i al final sembla que sigui Apol·lo qui ha orquestrat tots aquells mals, en la seva tercera intervenció, el cor s'aferra a la idea que el destí executa la justícia divina i castiga les males accions dels mortals, l'excés del seu orgull. Si el destí no funciona així, acaba afirmant, no queden raons per adorar els déus (*Èdip Rei*, 873-896):

La supèrbia [ὑβρις, *hýbris*], quan follament s'ha omplert de massa coses que no són pròpies de l'hora ni útils, i quan al cim dels parapets s'ha enfilat, <de sobte> s'esbalça en un fat precipitós [...]

Però el qui fa via, amb orgull en els seus gestos i en els seus mots, sense temor de la Justícia ni respecte als estatges dels númens, que un trist destí [κακάμοῖρα, *kakámoîra*] s'empari d'ell en càstig a la seva funesta insolència, si no guanya el seu guany a bon dret i de sacrilegis no es priva o al que és intocable posa mà, en la seva follia. Quin mortal encara llavors es podrà vanar que dels trets de la ira preserva la seva ànima? Si són les fetes així que es premien, ¿per què cal que jo formi cors?

Sigui per ennoblir-los —com vol pensar Èsquil—, sigui per castigar-los en tant que justa retribució, o per desig arbitrari, o sigui simplement incompreensible, el destí dels homes està plegat de sofriments que venen dels déus. En altres paraules, la vida humana està travessada per la violència divina. Fins i tot si el destí no és un càstig, conté la barreja de mals amb béns. Al cap i a la fi, els mortals són això: mortals a qui la felicitat dels immortals està vetada. Tota relació que l'home estableixi amb els déus, fins i tot la més cordial o amistosa, inevitablement se'n fa ressò.

DIVINITAT I HUMANITAT

La tradició homèrica presenta, com s'ha mostrat, uns déus que poden ser violents i cruels amb els homes, per pur caprici o per respondre una ofensa. La seva violència, de fet, és molt humana: matar a la guerra o fora d'aquesta, violar, venjar-se. El seu poder, no obstant, és tan gran que torna aquesta violència inapel·lable, i la seva aplicació pot semblar desproporcionada o fins i tot arbitrària a qui la pateix. D'altra banda, el destí respon a qualsevol acte d'*hybris* que pugui indignar els déus, de forma que, des d'aquesta òptica, també el destí és una arma dels déus contra els humans. Així doncs, la vida humana es pot trobar travessada i impulsada per una violència divina que pot semblar més aviat pròpia dels mateixos humans, de les passions humanes.

La mateixa Antiguitat grecoromana dirigeix fortes crítiques a aquesta visió dels déus, així com propostes alternatives amb noves concepcions de la divinitat. Diversos autors, com ara es veurà, replantegen i critiquen aquesta presència de la violència, indissoluble dels diferents aspectes de la relació humana i divina analitzats fins aquí: les llegendes sobre aquesta relació, els rituals de culte, i la idea d'un destí determinat per la divinitat.

Els dos punts problemàtics més àmpliament atacats són l'antropomorfització dels déus—no només física, sinó pel que fa al seu comportament—, i l'afirmació del *phthonos* de la divinitat. En el fons, ambdues coses estan lligades: s'atribueix a la divinitat un sentiment humà, que és l'enveja o el recel pel què és propi i la negació a compartir-ho amb qui és o es considera inferior; i aquest sentiment esdevé una raó per desencadenar represàlies violentes. En aquest marc conceptual, els humans es troben en una relació de

submissió completa respecte dels déus sense marge de millora, perquè el pla diví és inabastable, ineludible i incontestable.

L'antropomorfització va ser ja atacada entre els segles VI i V a.C. per Xenòfanes de Colofó, poeta i filòsof especialment crític amb la tradició homèrica i hesiòdica. La seva denuncia es focalitza, d'una banda, en l'atribució als déus del que entre els humans és de fet vergonyós i reprobable; i de l'altra, que aquesta humanitat respon a una visió de la divinitat, en els nostres termes, antropocèntrica, i que està lligada alhora a la cultura de cada lloc: si els animals poguessin representar els seus déus, els farien a imatge dels animals (DK 21 B 11, 12, 14, 15). Són déus massa humans; la verdadera divinitat no pot ser semblant a l'home.⁶⁶

Per altra banda, la dràstica distinció entre la mortalitat humana i la immortalitat dels déus, guardada gelosament per aquests, es difumina amb la concepció d'una ànima humana que és, tot i estar en un cos, divina. Això es dona, a Grècia, amb les doctrines òrfiques i pitagòriques: l'ànima pot purificar-se i retornar amb els déus si, al llarg de les seves reencarnacions, expia la culpa que porta. Aquesta culpa és encara, però, la marca d'una violència primera: els titans van matar Dionís, déu infant, i per això van ser fulminats per Zeus; de les seves cendres en van néixer els homes.⁶⁷ Tot i que la mitologia òrfica no elimina el vincle de la violència, ja dissipa el *phthonos* dels déus, que accepten les ànimes dels humans que poden unir-se a ells. Alhora, el destí de l'home no està explícitament segellat: l'ànima pot ascendir si millora. Els òrfics, a més, prohibien la matança d'animals i promovien el vegetarianisme en base a la idea que, en la seva transmigració, una ànima pot reencarnar-se en un animal; per això, si es volia fer una ofrena, les sectes òrfiques rebutjaven el sacrifici de bestiar. Així, la comunicació amb els déus ja no implicava un acte violent en el ritual que la permetia.

Plató és hereu tant de la crítica a l'antropomorfisme com de les doctrines pitagòriques sobre l'ànima, de forma que en diversos dels seus diàlegs es troben desenvolupades les dues vessants principals de la crítica a la tradició homèrica. A la *República* es censura aquesta visió antropomòrfica dels déus per perjudicial: la

⁶⁶ Per aprofundir en aquestes idees, *vid.* Pòrtulas, Grau (2011, p. 395-397 i 432-443).

⁶⁷ És difícil establir la cronologia de les creences religioses i filosòfiques òrfiques i pitagòriques, així com destriar la veracitat de la llegenda al voltant de les seves figures representatives. Per a un recull que il·lustri sumàriament els debats al respecte i el desenvolupament d'aquestes concepcions de l'ànima i la divinitat, *vid.* Pòrtulas, Grau (2011, p. 309-331, 664-673, 781-815).

comunitat que situa aquests éssers superiors com a model de conducta, es governa, en teoria, segons la seva llei; per això mateix, educar els joves amb històries que presenten uns déus cruels i indignes, que es deixen dominar per passions que no són pròpies de la seva superioritat, té conseqüències desastroses per a aquesta comunitat (*República* II i III, 379a-395b).⁶⁸

Una bona educació ha de transmetre un concepte correcte dels déus exclouent uns comportaments com aquests: el que no es tolera als homes no és tolerable en els déus. Per a Plató, la divinitat és bona; ho ha de ser, ja que és una existència excelsa. Però els déus, en aquest sentit, no poden ser font de mals, sinó només del que és bo. És un error, llavors, pensar que un destí ple de mals pot provenir de Zeus. El destí no és, en aquest sentit, ni càstig ni arma seva.

Aquesta nova visió de la divinitat ha d'excloure per tant que pugui ser envejosa, és a dir, que pugui actuar o deixar d'actuar per *phthonos*. Com que la divinitat és bona, no se li pot atribuir enveja o mesquinesa; sinó que, com s'afirma al *Timeu*, «quedant aquesta exclosa, volgué que tot fos tant com fos possible semblant a ell mateix». És a dir, que el déu de què es parla vol que tot pugui ser bo com ell ho és; aquesta actitud es troba a les antípodes del *phthonos*. «És que al qui és el millor de tots no li era ni li és permès de fer res que no sigui d'allò més bell» (*Timeu*, 29d-30b). Per tant, les decisions divines estaran guiades pel desig de bondat del que en resulti; i aquest és el model que han de seguir els homes.

Aquest apunt final ha estat només una breu menció d'altres vies per concebre els déus i la seva relació amb els humans dins la pròpia Antiguitat grecoromana tenint en compte el seu vessant més crític amb la seva tradició, i no esgota totes les propostes.

CONCLUSIONS

El nostre objectiu ha estat centrar l'atenció de l'estudi dels mites i la religiositat grega en el seu element de violència entre déus i humans, i veure fins a quin punt la violència pot arribar a ser constant i estructural en les diverses relacions que aquests

⁶⁸ En aquests fragments, Plató acompanya el debat sobre l'educació òptima dels guardians de la ciutat amb la discussió d'alguns dels fragments d'Homer aquí comentats, entre d'altres. La discussió sobre la poesia homèrica reapareix al llibre X de la *República*; el mite d'Er, amb què conclou, presenta a més una nova formulació mítica del repartiment del destí de les ànimes humanes (*República* X, 614b-621d).

estableixen. S'ha vist que la violència és a l'ordre del dia en la mitologia antiga, sigui de forma directa (com en la guerra o en l'atracció eròtica) o recoberta de la problemàtica del destí i la profecia; s'ha vist, també, que la mera comunicació amb els déus en el pla real, dels hàbits socials, implica l'ús de la violència. Podem dir, per tant, i de manera general, que la violència no és sols un element habitual sinó essencial d'aquesta relació en la tradició grecoromana –concretament en referència als déus olímpics–, sense afirmar que es tracti, en qualsevol cas, de l'únic o en últim terme definitori.

Aquesta tradició religiosa i literària al voltant dels déus olímpics és prou rica i complexa com per convidar a un major tractament de tots aquests temes i analitzar-los amb més profunditat del que aquest article permet.⁶⁹A part de l'ulterior aprofundiment en els temes tractats, també sobrepassa aquest article un estudi del paper de la violència, tant en el concepte de la divinitat com en la praxi humana que l'envolta o a què convida, d'altres corrents poètiques, religioses o filosòfiques de diversa pretensió: per exemple, de les religions místiques i gnòstiques, del judaisme i el cristianisme, de l'estoïcisme i l'epicureisme com a doctrines vitals, o de la sàtira de la segona sofística.

En últim terme, aquest article, en el seu caràcter d'aproximació a l'element violent i als fenòmens que l'envolten en el mite i en la praxi, ha pretès assenyalar alguns dels factors que hi ha en joc en les vivències religioses i en la seva narració dins la tradició clàssica grecoromana per contribuir a una major comprensió d'aquestes.

BIBLIOGRAFIA PRIMÀRIA

- Èsquil, C. Riba (Trad.) (1932). *Tragèdies, I*. Fundació Bernat Metge, Barcelona.
- Èsquil, C. Riba (Trad.) (1933). *Tragèdies, II*. Fundació Bernat Metge, Barcelona.
- Hesíodo, A. Pérez, A. Martínez (Trad.) (1982). *Obras y fragmentos*, Editorial Gredos, Madrid.

⁶⁹ Tot i perdre força al llarg dels segles, i tot i l'expansió de cultes orientals i esotèrics tant per Grècia com per Roma, els déus olímpics van continuar sent adorats, al menys segons la norma oficial, fins la convulsa adopció del cristianisme com a religió oficial de l'Imperi Romà. A partir de llavors, aquests déus van ser demonitzats i el seu culte perseguit, com abans s'havia perseguit el cristianisme. Un anàlisi del possible *phthonos* de la nova divinitat tal com la caracteritzen els diversos textos sagrats, i de la seva violència envers els homes o altres déus, així com la seva aplicació política, si bé obre una àmplia via de recerca mitològica, historiogràfica i filosòfica, escapa de la tradició grecoromana.

- Heròdot, C. Schrader (Trad.) (1982). *Historia, II*, Editorial Gredos, Madrid.
- Homer, M. Peix (Trad.) (1978). *Ilíada*. Editorial Alpha, Barcelona.
- Homer, C. Riba (Trad.) (1953). *Odissea*. Editorial Alpha, Barcelona.
- M. Balasch (Trad.) (1974). *Himnes Homèrics*, Curial, Barcelona.
- Ovidi, A. Trepà, A. de Saavedra (Trad.) (1929). *Les metamorfosis, I*. Fundació Bernat Metge, Barcelona.
- Ovidi, A. Trepà, A. de Saavedra (Trad.) (1932). *Les metamorfosis, III*. Fundació Bernat Metge, Barcelona.
- Plató, J. Vives (Trad.) (2000). *Diàlegs, XVIII*. Fundació Bernat Metge, Barcelona.
- Platón, J.M. Pabón, M. Fernández-Galiano (Trad.) (2013). *República*, Ailanza Editorial, Madrid.
- Sòfocles, C. Riba (Trad.) (1959). *Tragèdies, II*. Fundació Bernat Metge, Barcelona.
- Virgili, M. Dolç (Trad.) (1958). *Eneida*. Editorial Alpha, Barcelona.

BIBLIOGRAFIA SECUNDÀRIA

- Dodds, E.R, (1983). *Los griegos y lo irracional*. Alianza Editorial, Madrid.
- Freas, D. (2018). “*Da femina ne sim: gender, genre and violence in Ovid’s Caenis episode*”. *The Classical Journal. The Classical Association of the Middle West and the South*, vol. 114, núm. 1, p. 60-84.
- Grimal, P. (1965). *Diccionario de mitología griega y romana*, Editorial Labor, Barcelona.
- Knox, B. (1964). *The heroic temper: studies in sophoclean tragedy*. University of California Press, LTD, London.
- Pòrtulas, J., Grau, S. (2011). *Saviesa grega arcaica*, Adesiara editorial, Martorell.
- Reinhardt, K. (2010). *Sófocles*, Editorial Gredos, Madrid.
- Vernant, P., Vidal-Naquet, P. (1972), *Mito y tragedia en la Grecia Antigua, I*. Ediciones Paidós Ibérica, Barcelona.

La calidad de la democracia en tiempos de violencia: una comparación entre México-Honduras y Chile- Uruguay.

María Luisa Vargas Sámano⁷⁰

Resumen: A mediados del siglo XX, en América Latina se percibió un nuevo cambio conocido como la tercera ola democrática. Hoy en día la región presenta un aumento considerable de las tasas de violencia. Dadas estas circunstancias, en el presente estudio se analiza la calidad de la democracia y sus dimensiones en cuatro países latinoamericanos con distintos grados de violencia, con el objetivo de identificar cómo influye la violencia en la calidad de la democracia y en la percepción de los ciudadanos ante la democracia, la seguridad, la confianza y la libertad. También se indaga acerca de la normalización de la violencia en los países con tasas de violencia más elevadas. Para ello se utilizan datos de *FreedomHouse*, *Latinobarómetro*, *Transparencia* e *InSightCrime*.

Palabras clave: democracia; calidad de la democracia; América Latina; violencia; percepción.

⁷⁰luisavsamano@gmail.com. Universitat de Barcelona.

INTRODUCCIÓN

A mediados del siglo XX el mundo se había transformado. El desarrollo económico mundial de los años setenta había incrementado la clase media en la mayoría de los países, los valores democráticos se hicieron visibles, la legitimidad de los regímenes autoritarios se desvaneció, la iglesia católica había dejado de formar parte de los mecanismos de gobernanza, las políticas internacionales cambiaron y se observó a nivel mundial un movimiento de “revolución democrática global” en lo que Huntington (1991: p. 12) describiría como la tercera ola democrática.

En América Latina, esta ola se reflejó en la conversión de las dictaduras militares a democracias, iniciándose en la República Dominicana y Ecuador en 1978, seguido por Perú en 1980, Honduras en 1981, Bolivia en 1982, Argentina en 1983, Uruguay y Brasil en 1985, Paraguay, Panamá y Chile en 1989, Haití y Nicaragua en 1990 y por último México en 1988. Estos regímenes se habían transformado en democracias de principios básicos, tal y como se definen detalladamente en el libro *On Democracy* de Dahl (1998).

Latinoamérica, en el contexto actual, se enfrenta a una nueva ola que lejos está de ser democrática: la violencia ha sucumbido a toda la región, principalmente en México, Brasil, Honduras, Colombia, Guatemala y Venezuela. Las democracias se han visto perjudicadas por la violencia causada por grupos criminales y ha afectado internamente a la percepción de la sociedad: la región ha pasado por una transición hacia una “democracia violenta normalizada”, en palabras de Schedler (2014: p. 8).

El objetivo de este estudio es hacer una comparación de la calidad de la democracia en cuatro países latinoamericanos en base a las tasas y percepción de la violencia. Para ello, se hace una categorización de dos grupos, el grupo A (correspondiente a Chile y Uruguay), que presenta tasas más bajas de violencia en el contexto de la región, y el grupo B (que incluye a México y Honduras), que presenta tasas más altas de violencia. Se analizan datos obtenidos por *Freedom House*, *Latinobarómetro*, *Transparencia* e *InSightCrime*.

Estado de la cuestión

DEMOCRACIA

La democracia, en los principios planteados por Dahl (1998), es el sistema de gobierno en el que los ciudadanos poseen igualdad de derechos y libertades político-civiles y tienen la facultad de elegir a sus gobernantes en elecciones libres, imparciales y periódicas por medio de sufragio universal, así como la libertad de tomar decisiones de manera colectiva y de acceder a fuentes alternativas de información. Para Diamond y Morlino (2004) la democracia implica libertades políticas-civiles y soberanía popular, es decir, el control sobre las políticas públicas y la elección de los funcionarios que las efectúan; además, la democracia incluye la equidad política en los derechos y poderes, así como estándares para una buena gobernanza basados en la transparencia, legalidad y la regla de responsabilidad [*the rule of responsibility*]. Las libertades políticas, civiles y sociales se han de fundamentar en los derechos civiles que proporcionen al ciudadano libertades básicas (personales, de pensamiento, expresión, asociación, de movimiento y de información) o que garanticen la seguridad y respeto a la privacidad del ciudadano (Altman y Pérez-Liñán, 2010: p. 88). Por otra parte, la ciudadanía ha de encontrarse en un estado de bienestar elemental (medido en términos de escolaridad, renta y salud) que produzca igualdad para que, así, el ciudadano pueda ser capaz de manifestar sus preferencias, tenga un juicio propio al elegir sus políticas y representantes y, con ello, se asegure por estos medios un óptimo desarrollo de la democracia (Rueschmeyer, citado en Diamond y Morlino, 2004: p. 24).

CALIDAD DE LA DEMOCRACIA

A partir de la definición de Dahl, distintos autores se han planteado cómo evaluar la democracia en sus múltiples dimensiones. A continuación, se plantean las dimensiones relevantes descritas en los estudios de Altman y Pérez-Liñán (2010), Diamond y Morlino (2004) y Levine y Molina (2007). Es importante tener en cuenta que la democracia incluye estas dimensiones, las cuales están interrelacionadas, por lo que la fractura en una de ellas afecta gravemente a la calidad de esta.

- Libertad:

Dicha dimensión se basa en el respeto de los derechos civiles y ejecutivos en un estado. La violación de los derechos perjudica la calidad de la democracia, incluso si todas las dimensiones estuvieran presentes. Altman y Pérez-Liñán (2010: p. 88) citan a Dahl y Hill, que consideran esta dimensión como base para el análisis de la calidad democrática en Latinoamérica.

- Imperio de la ley y buenas instituciones de gobierno:

Esta dimensión se refiere a que las democracias han de estar establecidas en un sistema legal, que, ante la ley, todos los ciudadanos sean iguales y tengan los mismos derechos y libertades. Asimismo, las leyes han de ser claras, de carácter universal, estables y no retroactivas. El procedimiento democrático ha de estar establecido en un marco legal y la voluntad legítima ha de reforzar las instituciones del gobierno.

- Participación democrática:

Los ciudadanos considerados legalmente adultos han de hacer uso de su derecho político en la toma de decisiones de políticas públicas y en las elecciones de líderes y funcionarios. Por lo que una condición necesaria para la efectiva elección ha de ser la promoción de una buena educación básica, con el fin de asegurar el conocimiento sobre el gobierno y los asuntos públicos a los ciudadanos (Diamond y Morlino, 2004: p. 24). La democracia se ha de basar en la participación ciudadana y la posición del gobierno electo. En esta dimensión, la democracia no solo debe fijarse en la pluralidad de los partidos políticos y en las elecciones libres y periódicas, sino que se enfoca en la disponibilidad y empatía de los ciudadanos para participar en actos políticos. Altman y Pérez-Liñán (2010) consideran que una mayor participación ha de ser voluntaria u obligatoria: de esta forma, los gobiernos democráticos responden a una mayor proporción de la población, lo que favorece la calidad de la democracia.

- Competición:

Esta dimensión, según Dahl (1998) y Diamond y Morlino (2004), se refiere a las competiciones electorales libres y justas entre los diferentes políticos, asegurando así la pluralidad de partidos. Altman y Pérez-Liñán (2010: p. 88) añaden la relevancia de la tolerancia en una sociedad democrática, puesto que revela la medida

en la que la sociedad reúne condiciones para la toma de decisiones políticas de forma libre, competitiva e informada, por lo que, a mayor tolerancia, mayor pluralidad, y de esta forma se permite que las minorías participen como candidatos y votantes bajo sus propios intereses (Levine y Molina 2007: p. 25).

- Responsabilidad:

Esta dimensión se divide en dos tipos. Por una parte, la responsabilidad vertical, que es aquella que obliga a los líderes electos a responder a demandas políticas de los ciudadanos y, en caso de una falta, a una penalización (Schedler, citado en Diamond y Morlino, 2004). Los mecanismos de control de esta sub-dimensión son los de transparencia y rendición de cuentas. Dentro de esta sub-dimensión Levine y Molina (2007: p. 26) describen la responsabilidad informal, que es ejercida por la sociedad y se manifiesta en su movilidad social. En otras palabras, es la opinión pública ejercida para presionar a los funcionarios y políticos, que puede ser expresada también mediante el voto. Por otra parte, la responsabilidad horizontal es la segunda sub-dimensión, y se corresponde a las instituciones y a los funcionarios. Mainwaring (2003; citado en Levine y Molina, 2007: p. 27), describe esta dimensión de la responsabilidad como aquella que dirige su atención hacia los mecanismos sociales e institucionales que sujetan a los funcionarios públicos a la rendición de cuentas así como a posibles sanciones.

- Soberanía:

Los funcionarios elegidos son quienes deciden sobre las políticas públicas y son libres del control directo o indirecto ejercido por fuerzas que no sean responsables ante el electorado (Levine y Molina, 2007: p. 28). Dicha dimensión se subdivide en dos categorías: por una parte, la soberanía externa, relacionada con la independencia política formal y real respecto a otros Estados y, por otra, la interna, que se refiere a la supremacía del gobierno en su territorio y a la efectiva vigencia del Estado de Derecho con respecto a otros sectores de la población. Levine y Molina (2007) hacen énfasis en que la soberanía es un continuo y no un mínimo indispensable. Las democracias han de ser soberanas y no pueden ser intervenidas por actores externos a los elegidos. La reflexión que los autores ya mencionados hacen respecto a la soberanía es la siguiente: a mayor interferencia de fuerzas externas (militares,

financieras o diplomáticas) o internas (religiosas, militares, guerrillas, carteles de droga, etc.) mayor fractura en la calidad de la democracia.

LA CALIDAD DE LA DEMOCRACIA EN PRESENCIA DE LA VIOLENCIA

El crimen y la violencia repercuten negativamente a la calidad de la democracia. Sansó-Rubert Pascual (2017) y Schedler (2014) analizan la pérdida de la soberanía de las democracias a causa de la presencia de grupos criminales. Sus aportaciones más relevantes son las siguientes:

De acuerdo con Sansó-Rubert Pascual (2017: pp. 23-36) la violencia causada por grupos criminales y sus actividades delictivas produce corrupción y constituye una flagrante violación de los derechos humanos que dificulta el desarrollo de las democracias. La violencia genera una disfuncionalidad estatal y debilita el estado de derecho, que es incapaz de garantizar el imperio de la ley. La no garantía del imperio de la ley favorece la anomia y la impunidad de aquellos que transgreden la norma y simultáneamente afecta el comportamiento de la ciudadanía, ya que como el autor indica, perjudica los derechos fundamentales genera desconfianza y deslegitimación social. Por otra parte, Schedler (2014: pp. 9-11) profundiza en las causas de los grupos criminales y considera relevante la inclusión de la sociedad civil en las actividades criminales, así como la falta de preparación del poder civil para gestionar adecuadamente las políticas de seguridad y de defensa, al igual que Sansó-Rubert Pascual enfatiza en la corrupción y la debilidad que produce en las democracias, pues los grupos criminales en ocasiones alteran las elecciones ya sea por medio del soborno a las instituciones de control, la alteración de listas electorales o la presencia de violencia el día electoral, todo ello con la motivación de imponer a candidatos más tolerantes con las actividades criminales. De igual modo, la intrusión masiva de violencia criminal limita los derechos y libertades civiles y políticas de los ciudadanos, y genera sentimientos de inseguridad en la sociedad que el estado no prevé y es incapaz (voluntaria o involuntariamente) de hacer frente. La presencia de violencia prolongada en la vida cotidiana destruye el peso, la autonomía y la integridad de las instituciones representativas.

Dicho lo anterior y a pesar de que los autores no explican explícitamente las dimensiones de la calidad de la democracia, la presencia de violencia causada por grupos criminales afecta a la dimensión de la soberanía (interna), lo que deteriora al resto de dimensiones de calidad democrática. El gobierno es entonces incapaz de asegurar la libertad a sus ciudadanos ni sus derechos. Además, bajo estas condiciones no se puede asegurar el imperio de la ley y el óptimo funcionamiento de las instituciones, así como la participación democrática de los ciudadanos puede limitarse debido al miedo causado por violencia.

No obstante, la mayoría de los países latinoamericanos son considerados democráticos y las bases y algunas dimensiones parecen desarrollarse con efectividad. Los latinoamericanos tienen elecciones regulares, multipartidistas, con medios informativos plurales, diversidad de opinión pública y cuentan con instituciones democráticas encargadas de la supervisión electoral: sin embargo, la fuerte presencia de violencia en algunos de ellos ha puesto en cuestión la calidad de su democracia.

Metodología

Como se ha mencionado anteriormente, para llegar a las conclusiones oportunas, se realiza una comparación de la calidad de la democracia en cuatro países latinoamericanos. Para ello se hace una categorización de dos grupos con la finalidad de identificar cómo afecta la presencia de violencia en la percepción de la ciudadanía respecto a: las instituciones públicas, la confianza, las libertades y la seguridad. El grupo A corresponde a países con las tasas de violencia más bajas, en este caso Chile y Uruguay, mientras que el grupo B corresponde a países que presentan altas tasas de violencia: México y Honduras.

Dado que se desconoce la proporcionalidad exacta en que los indicadores de violencia afectan a las dimensiones de la democracia (puesto que no se ha realizado un estudio metodológico consistente hasta el momento) nos limitaremos a comentar los indicadores sin determinar una traducibilidad conceptual exacta. Debido a la falta de literatura al respecto, el enfoque de este artículo es aproximativo: hace un análisis inicial sobre las posibles relaciones entre las variables con la idea de que puedan ser utilizadas para un futuro estudio más exhaustivo.

INDICADORES

En el siguiente apartado se incluyen las tablas de indicadores de democracia, tasas de homicidios y percepción ciudadana. Los datos han sido extraídos por *FreedomHouse*⁷¹, *Latinobarómetro*, *Transparencia* e *InSightCrime* en los años 2015 y 2016. Posteriormente se realiza una descripción de los datos por grupos.

<i>FreedomHouse (2016)</i>					
	Estatus	Marcador global ⁷²	Valoración de la libertad	Derechos políticos	Libertades civiles ⁷³
Chile	Libre	95	1	1	1
México	Parcialmente libre	65	3	3	3
Uruguay	Libre	98	1	1	1
Honduras	Parcialmente libre	45	4	4	4

Fuente: <https://freedomhouse.org/>

<i>Tasas de homicidios registrados por cada 100.000 habitantes (2016)</i>	
Chile	3,6
México	16,2
Uruguay	7,6
Honduras	59

Fuente: <https://es.insightcrime.org/noticias/analisis/balance-insight-crime-sobre-homicidios-2016>

⁷¹ *Freedom House*: es una organización no gubernamental dedicada a investigaciones sobre la democracia, libertad política y derechos humanos. Su principal publicación es el informe de libertad del mundo que compara estándares de derechos y libertades civiles y comenta la situación democrática en todos los países. El método utilizado se basa en puntuaciones sobre distintos indicadores de derechos políticos y libertades civiles utilizando una escala de 1 al 7, en donde se considera 1 como más libre y 7 como menos libre. Más información en: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2019>.

⁷² Marcador global 0 es igual a “menos libre” y 100 es “totalmente libre”.

⁷³ Valoración de la libertad, derechos políticos y libertades Civiles se clasifican de acuerdo con 1 es igual a “más libre” y 7 “menos libre”.

PERCEPCIÓN DE LA CIUDADANÍA

<i>Satisfacción con la democracia (2015)</i>				
	Chile	México	Uruguay	Honduras
Muy /más bien satisfecho	43,2%	18,7%	70,2%	33,8%
No muy satisfecho/nada	52,2%	78,1%	27,7%	56,3%

Fuente: <http://www.latinobarometro.org/>

<i>Confianza en el gobierno (2015)</i>				
	Chile	México	Uruguay	Honduras
Mucha/Algo	39,2%	21,0%	59,7%	28,2%
Poca/Ninguna	58,4%	77,6%	38,7%	69,4%

Fuente: <http://www.latinobarometro.org/>

<i>Confianza en la policía (2015)</i>				
	Chile	México	Uruguay	Honduras
Mucha/Algo	62,7%	24,0%	52,4%	36,8%
Poca/Ninguna	36,1%	75,5%	46,8%	62,4%

Fuente: <http://www.latinobarometro.org/>

<i>Confianza en las personas (2015)</i>				
	Chile	México	Uruguay	Honduras
En la mayoría	15,2%	16,0%	21,6%	14,7%
Nunca suficientemente cuidadoso	82,7%	83,2%	77,0%	79,2%

Fuente: <http://www.latinobarometro.org/>

<i>Libertad para participar en política (2015)</i>				
	Chile	México	Uruguay	Honduras
Completamente/Algo	53,9%	43,4%	65,2%	37,4%
Poco/Nada	36,4%	81,6%	18%	64,1%

Fuente: <http://www.latinobarometro.org/>

<i>Libertad de expresión siempre y en todas partes (2015)</i>				
	Chile	México	Uruguay	Honduras
Completamente/Algo	61,5%	53,5%	81%	53,3%
Poco/Nada	32,9%	45,4%	17,4%	38,1%

Fuente: <http://www.latinobarometro.org/>

<i>Protección contra el crimen (2015)</i>				
	Chile	México	Uruguay	Honduras
Completamente/Algo	25,2%	27,4%	32,5%	33,6%
Poco/Nada	70,1%	71,6%	65%	59,2%

Fuente: <http://www.latinobarometro.org/>

<i>Seguridad ciudadana (2015)</i>				
	Chile	México	Uruguay	Honduras
Muy buena/buena	9%	11%	22%	23%
Regular	44%	37%	48%	44%
Mala o muy mala	47%	52%	30%	33%

Fuente: <http://www.latinobarometro.org/>

<i>Problemas más importantes del país (2015)</i>				
	Chile	México	Uruguay	Honduras
Violación de los derechos humanos	-	0,60%	-	-
Corrupción	3,10%	7,40%	0,30%	6,10%
Narcotráfico	0,30%	1,70%	-	0,20%
Delincuencia / seguridad pública	17,20%	27,30%	37,10%	29,30%
Consumo de drogas	3,50%	0,40%	3,80%	0,10%
Situación / problemas de la política	3,50%	13,70%	1,60%	3,70%
Violencia/pandillas	0,60%	4,20%	0,90%	2,60%

Fuente: <http://www.latinobarometro.org/>

<i>Corrupción de la Policía (2015)</i>				
	Chile	México	Uruguay	Honduras
Ninguna/Algunas	64%	32%	72%	40%
Mayoría/Todas	31%	63%	19%	54%

Fuente: <https://transparencia.org.es/>

<i>Corrupción de los funcionarios (2015)</i>				
	Chile	México	Uruguay	Honduras
Ninguna/Algunas	54%	37%	70%	51%
Mayoría/Todas	40%	57%	19%	38%

Fuente: <https://transparencia.org.es/>

DESCRIPCIÓN: GRUPO A

- Chile:

En el indicador de *FreedomHouse* está clasificado con el estatus de país libre, con un marcador global de 95, y además lo posiciona como completamente libre en las clasificaciones de valoración de la libertad, derechos políticos y libertades civiles. A pesar de ello, el 43,2% de la población se siente más bien satisfecha con la democracia y, respecto a la confianza, un 39,2% confía en el gobierno, un 62,7% en la policía y un 82,7% no confía en las personas. La percepción de la sociedad chilena sobre las libertades de la democracia es 53,9% para participar en la política y 61,5% para la libertad de expresión. De igual forma, la sociedad chilena considera que los problemas más importantes en el país son la delincuencia y seguridad pública con un 17,2%, el consumo de drogas con un 3,5%, la política también con un 3,5%, y la corrupción 3,1%; a su vez, el 54% cree que ningún funcionario está envuelto en corrupción y el 64% cree que ningún policía lo está. Su tasa de homicidio es de 3,6 por cada 100.000 habitantes.

- Uruguay:

Uruguay es uno de los países más seguros en el continente y tiene unas tasas de homicidio de 7,6 por cada 100.000 habitantes. En la valoración de *FreedomHouse* tiene un estatus de país libre, un marcador global de 98 y en las tres clasificaciones (valoración de la libertad, derechos políticos y libertades civiles) tiene un puntaje de 1. La percepción de la ciudadanía respecto a la calidad democrática es alta: el 70% de la población está muy satisfecha con la democracia, así como la población confía en las instituciones, con un 59,7% de confianza en gobierno, 52% en la policía; a su vez, el 65,2% de la población siente libertad por participar en la política, y el 81% de la población percibe libertad de expresión, mientras que el 65% de los ciudadanos asegura estar poco o nada protegido y califica la seguridad ciudadana como regular con un 48% o mala con un 30%, y considera que los problemas más importantes del país es la violencia e inseguridad con un 37,1%, el consumo de drogas con un 3,8% y los problemas con la política con un 1,6%. Los uruguayos no creen que la corrupción sea un problema central y confían en sus funcionarios. Cabe señalar que el problema de las organizaciones criminales no es tan radical como en los otros países que comparamos.: en Uruguay, los grupos criminales son

organizaciones pequeñas sin predominio a nivel estatal que realizan actividades delictivas como robos o “microtráfico” de drogas y se encuentran en grandes ciudades como Montevideo. Por último, Uruguay está a la cabeza en la lucha contra el consumo de drogas y la criminalidad (InsightCrime, 2016).

DESCRIPCIÓN: GRUPO B

- México:

México, según el indicador del FreedomHouse, tiene un estatus de parcialmente libre, un marcador de 65, y en las tres clasificaciones está clasificado como libertad intermedia. Respecto a la violencia, en México había unas tasas de homicidios de 16,2 por cada 100,000 habitantes en 2015. La violencia y la criminalidad en México afectan a la satisfacción de la democracia por parte de la ciudadanía, puesto que el 78% manifiesta no estar satisfecho con la democracia y el 77,6% afirma tener poca o ninguna confianza en el gobierno. Además, el 75,5% afirma tener poca o ninguna confianza en la policía, y también hay un alto porcentaje de desconfianza entre los ciudadanos, pues el 83,2% asegura no tener confianza en las personas. Asimismo, el problema que más se percibe por los mexicanos es la delincuencia e inseguridad pública con un 27,3%, seguido por la situación política 13,7% y la corrupción 7,4%. El 63% de los mexicanos consideran que la mayoría de los policías están envueltos en corrupción y el 57% considera lo mismo respecto a los funcionarios. De igual manera, el sentimiento de inseguridad no es optimista, pues el 71,6% de los encuestados asegura sentirse poco o nada protegido contra el crimen y califica la seguridad ciudadana como regular el 37% y como mala el 52%. Estos datos reflejan el sentimiento de insatisfacción de los ciudadanos y se debe a que México alberga las organizaciones criminales (cárteles de drogas) más grandes, al igual que, históricamente, México ha sido la conexión para el tráfico de mercancías ilícitas y migrantes entre Estados Unidos y América del Sur. La nueva inestabilidad de las organizaciones criminales ha generado violencia. Según *InsightCrime* (2017), los grupos operan con la complicidad de funcionarios del gobierno y miembros de las fuerzas de seguridad, y el sistema de justicia mexicano se puede caracterizar por la corrupción, la impunidad y la incapacidad.

- Honduras:

Honduras es uno de los países más pobres y violentos del continente. Tiene una tasa de homicidios de 59 por cada 100,000 habitantes, una de las más catastróficas de la región. Según *Freedom House*, Honduras se considera como parcialmente libre, su marcador global es de 45 y su clasificación de la valoración de la libertad, derechos políticos y libertades civiles es parcialmente libre. A pesar de estos datos, en comparación con el resto de países no tiene el porcentaje más alto de insatisfacción con la democracia. La confianza en las instituciones es baja: el 28% de la población asegura tener mucha confianza en el gobierno y el 37% en la policía, mientras que la confianza en la mayoría de las personas rodea el 15%. La percepción de garantía de libertad para participar en política es de 37,4%, y la de garantía de libertad de expresión de 53,3%. Por otra parte, los hondureños consideran que el problema más grave en el país es la delincuencia y seguridad pública con un 29,3% de los encuestados, seguido por la corrupción con un 6,1%, situación y problemas con la política 3,7% y con un 2,6% violencia y pandillas. El 59,2% de los hondureños se siente poco o nada protegido contra el crimen y califican la seguridad del país como regular el 44% de los encuestados y mala un 33%. La violencia en el país está causada, principalmente, por el asentamiento de organizaciones criminales que ven el beneficio de la ubicación geográfica del país, estando asentados carteles mexicanos y colombianos. Los grupos criminales locales manejan la mayor parte de las actividades delictivas; según el reporte realizado por *Insight Crime* (2016) los grupos criminales han afectado la soberanía doméstica y la seguridad, ya que han penetrado el sistema judicial debido a la interferencia política y a la corrupción. Por otra parte, las políticas contra el crimen son ineficaces y la crisis política genera que las fuerzas de seguridad se enfoquen en el mantenimiento de la estabilidad política, dejando de lado la criminalidad.

Discusión

Los grupos A y B presentan grandes diferencias en los indicadores aportados. Se observa que los países del grupo A son considerados como libres y los del grupo B como parcialmente libres, según la clasificación de *Freedom House*. A su vez, los indicadores de violencia demuestran grandes diferencias entre los grupos, siendo el

grupo B el que presenta tasas más elevadas, mientras que en los indicadores de percepciones se pueden observar diferencias semejantes. Sin embargo, respecto al indicador sobre la confianza en las personas, ambos grupos presentan tasas bajas, similares entre ellos. En relación al indicador de protección contra el crimen, los resultados demuestran que hay una percepción de inseguridad en todos los países. Resultan relevantes los datos de Chile y México, ya que se asemejan en la percepción de poca protección contra el crimen a pesar de las grandes diferencias de tasas de violencia entre estos países. Por otra parte, también son significativos los resultados de Uruguay, puesto que a pesar de tener bajas tasas de violencia tiene una alta percepción de inseguridad y consideran la delincuencia como uno de los problemas más importantes del país (incluso más que en el resto de países).

Asimismo, al comparar Uruguay con Honduras, apreciamos que ambos países presentan tasas semejantes de percepción de la inseguridad, aun cuando este último tiene las tasas más altas de violencia. De este caso, se podría deducir que **la presencia de violencia constante en un país ocasiona la normalización de esta, por lo que, incluso estando en un país violento, los ciudadanos se perciben como más seguros.** Este resultado es relevante para una investigación futura.

En lo que respecta a las dimensiones de la calidad de la democracia, la dimensión de la soberanía es en este caso una dimensión relevante a analizar, puesto que la presencia de grupos criminales que producen violencia implica la fractura de las demás dimensiones. Como lo explican los autores mencionados, la corrupción es una variable explicativa del mal funcionamiento de la democracia, tanto por la intromisión de los grupos criminales en las instituciones gubernamentales, como por la no penalización de crímenes violentos contra la ciudadanía.

La corrupción produce un estado de derecho débil, pues destruye la autonomía e integridad de las instituciones representativas, de modo que el imperio de la ley no se garantiza y, simultáneamente, la desconfianza deslegitima, como afirman Schedler (2014) y Sansó-Rubert Pascual (2017). Por otra parte, la ineffectividad de los gobiernos para asegurar una democracia de calidad afecta a la satisfacción con la democracia y al interés por la participación política de los ciudadanos. La fractura de la soberanía interna también puede estar relacionada con el tipo de grupos criminales presentes en el país, según los informes de *InSightCrime*: en el grupo A, las organizaciones criminales

presentes en ambos países realizan actividades delictivas en pequeña escala y solo en algunas partes de la región, a diferencia del grupo B, donde los grupos criminales son organizaciones complejas y con fines comerciales a gran escala.

Conclusión

En conclusión, la calidad de la democracia en los países es un fenómeno multidimensional, y la fractura de una de las dimensiones afectará al resto. La soberanía interna, en este caso, es una de las dimensiones más relevantes, puesto que la intromisión de grupos criminales altera el funcionamiento de las demás dimensiones de la calidad de la democracia. Adicionalmente, la violencia que causan estos grupos afecta el comportamiento de la ciudadanía y sus percepciones sobre la democracia.

Cabe destacar los resultados encontrados en el caso de Honduras, ya es el país con mayores tasas de homicidio: 59 por cada 100,000 habitantes. A pesar de esto, las percepciones de seguridad son semejantes a las de Uruguay, siendo este último uno de los países con menores tasas de violencia en toda América Latina. A partir de esta observación, se deduce que la violencia en Honduras ha sido normalizada por la ciudadanía y esto queda reflejado en sus percepciones de seguridad.

Tras la comparación de los grupos, se concluye que el grupo A posee instituciones fuertes y que la influencia del crimen organizado no ha sido predominante (pues los grupos son pequeños y no tan numerosos ni violentos en comparación con el grupo B); en este grupo los estados han protegido a los ciudadanos y al parecer se ha sabido gestionar la criminalidad. Así pues, se mantiene una soberanía interna intacta y eso repercute positivamente en la calidad democrática y en su estabilidad, reflejada en la actitud de la ciudadanía. Mientras que en el grupo B se presentan inquietantes tasas de violencia, asesinatos y desapariciones, los gobiernos de los Estados no son capaces de garantizar los mínimos de una democracia, y la concurrente corrupción conlleva la putrefacción de las instituciones y del sistema de gobierno, lo que afecta gravemente a la ciudadanía. La violencia y el miedo, tan habituales en estos países, han inhibido la percepción de las personas. Como se ha visto en Honduras, la exposición a una tiranía criminal ha generado la normalidad de la violencia en el interior más profundo de la sociedad. Entretanto, la sociedad mexicana aún tiene un sentido crítico respecto a la

violencia. Esta diferencia entre ambos países podría estar relacionada con el contexto de cada uno de ellos. En Honduras, entre 2012 y 2016 se produjo un descenso en el número de homicidios por cada 100,000 habitantes, lo que podría percibirse por los hondureños como una mejora en la democracia y en la seguridad. Mientras que, en México, desde que se declaró la “guerra contra el narco”, la tasa de homicidios se ha disparado y con ello la insatisfacción con la democracia y la percepción de inseguridad. Ambas tendencias en las tasas de homicidios continúan. De acuerdo con el último reporte de *InsightCrime* de 2019, en Honduras la tasa ha descendido hasta 41 homicidios y en México ha aumentado hasta 27.

Por otra parte, tras la comparación de ambos grupos, se infiere que la pérdida de confianza y la deslegitimación son consecuencias de la percepción social de que hay unos altos niveles de corrupción y crimen, y esto no solo afecta en la satisfacción con la democracia, sino que también crea un temor en la ciudadanía para participar en actividades democráticas, lo que la condena al silencio y a la inactividad política.

BIBLIOGRAFÍA

- Altman, D. & Pérez-Liñán, A. (2010). Assessing the Quality of Democracy: Freedom, Competitiveness and Participation in Eighteen Latin American Countries, *Democratization*, Vol. 9, No.2, pp. 85-100.
- Diamond, L. & Morlino, L. (2004). The Quality of Democracy: An Overview, *Journal of Democracy*, Vol.15, No.4, pp. 20-31.
- Dahl, R. (1998). *On Democracy*. Yale University Press.
- Huntington, S. P. (1991). Democracy’s Third Wave, *Journal of Democracy*, Vol. 2, No.2, pp. 12-34.
- Insight Crime (2018): Perfil de Chile. *Insight Crime*. Disponible en: <https://es.insightcrime.org/chile-crimen-organizado/perfil-de-chile/> [Fecha de consulta 27 de noviembre de 2019].
- Insight Crime (2016): Perfil de Honduras. *Insight Crime*. Disponible en: <https://es.insightcrime.org/honduras-crimen-organizado/honduras/> [Fecha de consulta 26 de noviembre 2019].
- Insight Crime (2017). Perfil de México. *Insight Crime*. Disponible en: <https://es.insightcrime.org/mexico-crimen-organizado/mexico/> [Fecha de consulta 2 de diciembre 2019].

- Insight Crime (2016). Perfil de Uruguay. *Insight Crime*. Disponible en: <https://es.insightcrime.org/uruguay-crimen-organizado/uruguay/> [Fecha de consulta 1 de diciembre 2019].
- Levine, D. H. & Molina J. E. (2007). La Calidad de la Democracia en América Latina: Una Visión Comparada, *América Latina Hoy*, No. 45, pp. 17-46.
- Pérez-Liñán, A. & Mainwaring, S. (2013). Regime Legacies of Democracy: Evidence from Latin America, *Comparative Politics*, Vol. 45. No. 4, pp. 379-387.
- Sansó-Rubert, D. (2017). Inteligencia Militar Criminalidad Organizada. Retos a Debatir en América Latina. *URVIO, Revista Latinoamericana de Estudios de Seguridad*, No. 21, pp. 22-38.
- Schedler, A. (2014): The Criminal Subversion of Mexican Democracy, *Journal of Democracy*, Vol. 25, No. 1, pp. 5-17.

Entrevista a Elisabet Almeda Samaranch

Entrevista realitzada per Oscar Planells Guix

Elisabet Almeda Samaranch és Catedràtica del Departament de Sociologia (UB). Membre del Grup COPOLIS "Benestar, Comunitat i Control Social", del Grup d'Innovació docent CEFOCID i del Col·lectiu Adalqui (Viedma-Argentina). Doctora en Sociologia (UAB), Màster en "Social Welfare and Social Planning" per la University of Kent at Canterbury, Postgrau del "Common Study Programme on Criminal Justice and Critical Criminology" (UB) y llicenciada en Ciències Econòmiques i Empresariales (UB). La seva recerca i docència s'ha desenvolupat en tres grans àmbits: sistemes d'execució penal (control social, delinqüència femenina, presons de dones), canvis i polítiques familiars (famílies monoparentals, ruptures d'unions, polítiques familiars comparades) i memòria i identitat durant la dictadura franquista (quotidianitats i resistències). Activista i investigadora feminista pels drets de les dones empresonades i les mares monomarentals, ha publicat els resultats de les seves recerques tant en publicacions de caire acadèmic com de divulgació social i en tots aquests camps. Participa en diverses xarxes, comissions i associacions sobre els seus temes d'estudi, entre les quals destaca la coordinació de la Xarxa Temàtica Internacional sobre Gènere i Sistema Penal i la Xarxa Temàtica Internacional de Recerca sobre Famílies Monoparentals.

Comencem amb una pregunta bastant general, però que tot i així creiem que és molt interessant: ¿per què diries que és important estudiar les famílies a dia d'avui, en el context de les societats postindustrials?

Jo penso que les famílies segueixen sent la unitat bàsica on la majoria de persones es desenvolupen. Des de que neixen, la infància, l'adolescència i les famílies que es van formant...Estudiar les famílies, en plural, reflecteix molt com funciona la societat: com es relacionen els membres a dins de les famílies; els homes i les dones; les diferents relacions de parella, la relació amb els fills i les filles; com es constitueix el nucli familiar, si està integrat al barri, si és més comunitari, si està en una família extensa... Tot el tema familiar relacional també diu molt d'una societat.

Així doncs, estudiar la família des de la sociologia és bàsic per entendre la societat que estem analitzant. I de fet no només des de la sociologia, jo crec que s'hauria d'estudiar la família des de totes les disciplines, que de fet no es fa. En economia (jo sóc economista de formació), per exemple, s'hauria d'estudiar molt més la família, ja que la família és unitat de consum, unitat de producció, unitat de reproducció... I no s'estudia en profunditat el comportament econòmic de les famílies, no hi ha prou assignatures relacionades. L'economia feminista sí que estudia el paper de les famílies, però no s'estudia prou. Així que sí, és important estudiar com ens relacionem les persones en societat i com formem els vincles familiars

Avui en dia, el tema de com criar els nens i nenes i de com és la configuració familiar pot ser tant ampli, tant divers... I òbviament estudiar això diu molt de la societat: del control social, dels prejudicis que es poden tenir, de com són les relacions entre homes i dones, de la discriminació envers algunes identitats sexuals o orientacions sexuals. És clau estudiar les famílies. No només l'estructura de la família, sinó com funciona per dins: els vincles, les relacions, les actituds, els valors. A més, els nens i les nenes d'aquestes famílies seran el futur de la societat, pel que és important saber com s'estan socialitzant, quines avantatges tenen, si hi ha moltes desigualtats, a quin tipus d'escoles van (si van a les públiques o privades), quines possibilitats tindran després de formar-se... Estudiar tot això és bàsic.

En aquest sentit, relacionat amb el que deies, justament avui en dia, que s'està produint una erosió de la família nuclear normativa i que cada cop hi ha formes més complexes, seria especialment interessant estudiar les famílies, no?

Exacte. De fet, si fem una mirada històrica, aquesta idea que les famílies eren sempre nuclears, estereotipades i sexistes no és del tot certa. Sí que és veritat que en els períodes de dictadura, com el que hem tingut aquí en el nostre país en els quaranta anys del franquisme, sí que era, per imposició, un model de família dominant; però per sota, en realitat, històricament sempre hi ha hagut mares soles, mares separades, diversitat de famílies, parelles *gays*... És a dir, en el fons la diversitat familiar ha existit sempre; en una societat oberta la diversitat familiar existeix. És veritat que ara, degut a les tècniques de reproducció assistida i a les noves tecnologies hi ha alguns tipus de famílies que històricament no hi eren, però la diversitat familiar, tal com diuen alguns historiadors de la família, ha existit sempre. El que potser ara també és diferent són les relacions entre homes i dones, la qüestió de la criança, o el paper de l'Estat, del mercat i de la comunitat; tot això és el que ha anat canviant amb el temps. Però de famílies diverses sempre n'hi ha hagut, en diferents contextos.

Molt sovint, quan es parla del tema de la igualtat d'oportunitats dels nens, es relaciona amb la qüestió de la educació pública o de la situació laboral dels seus pares, però molts pocs cops es relaciona, a nivell mediàtic, amb el seu context familiar. Des del camp de la sociologia de la família, òbviament, es defensa que això és important. Segons la teva experiència, de quines maneres influeix, a grosso modo, l'estructura familiar en la igualtat d'oportunitats dels nens?

Al meu parer la nostra societat, la cultura dominant, encara és una cultura en què l'important és la biparentalitat, o sigui el fet de ser dos progenitors, així com que aquests dos siguin una parella hetero i que, d'alguna forma, el proveïdor econòmic sigui l'home i que la dona treballi a temps parcial i que dediqui més temps a la cura dels fills. En el fons, aquesta no és la realitat, doncs la realitat és molt diversa; però sí que és veritat que en la cultura dominant, en el que es vol imposar, encara que a vegades sota un fals progressisme, això encara existeix, perquè estem en una societat patriarcal. Des

del feminisme pensem que la realitat és molt diversa, i a la vegada està havent-hi, en alguns àmbits, més igualtat, però la societat segueix sent patriarcal.

Això per començar. Pel que fa a les desigualtats, està clar que, com més polítiques socials, com més lluita contra la pobresa (i contra la feminització de la pobresa) i com més escoles públiques hi hagi, més oportunitats hi haurà pels nens i nenes, encara que tinguin una família que estigui en una situació vulnerable. Òbviament, si aquest nen o nena forma part d'una família en situació vulnerable, això afectarà negativament en les seves oportunitats. Avui en dia, hi ha un tipus de modalitat familiar, que són les famílies monomarentals (en les que sobretot és la mare la que cuida dels infants), que en el context d'una societat patriarcal, està molt perjudicada. No per ser monomarental en sí, sinó perquè estem en una societat biparental masculista. Com aquesta família està constituïda per una mare sola, i com a més a més les dones cobren menys, estan en una pitjor situació en el mercat laboral i estan més discriminades, aleshores “clar”, aquesta família serà més vulnerable i estarà més discriminada; això no vol dir que totes les famílies monomarentals estiguin discriminades, però sí que els nens i nenes que neixen en aquestes estructures familiars tenen més probabilitats de caure en l'exclusió social i sota del llindar de pobresa; no per ser monomarentals en sí, sinó perquè en un món patriarcal i biparental no s'ajuda a aquestes famílies tant com s'hauria d'ajudar-les.

I a més, formar part d'una família d'una minoria ètnica, d'una família de la comunitat gitana, o de pares extracomunitaris, sobretot d'Amèrica Llatina, o del Magrib, amb pocs recursos, això tampoc ajuda, doncs estan discriminats, pel que aquests nens i nenes tindran menys oportunitats. Per tant, en funció de com és la teva família, això et pot influenciar de cara al teu futur, com a jove.

En un dels teus llibres, Monoparentalidad e infancia⁷⁴, expliques que l'any 1993, quan Esping-Andersen publica la seva tipologia d'Estats del benestar, sorgeix tota una polèmica, sobretot per part d'autores feministes, perquè aquestes entenen que en tal anàlisi no es tenia en compte la qüestió familiar, les desigualtats que es donen en el si de la família, etc. Esping-Andersen, amb el temps, va anar incorporant aquestes qüestions en les seves anàlisis, però més enllà d'aquest cas específic, això ens serveix

⁷⁴Flaquer, L., Almeda, E., & Navarro, L. (2006). *Monoparentalidad e infancia*. Fundación “la Caixa”.

per preguntar: diries que la qüestió familiar, i sobretot la qüestió familiar des d'una perspectiva no androcèntrica, és una qüestió a la que no es para prou atenció des de la sociologia, les polítiques públiques i altres camps relacionats?

És el que dèiem al principi: per què s'estudia poc les famílies? Per què es para poca atenció al que està passant a les famílies i a les llars? Doncs perquè a les famílies i a les llars el que es fa, sobretot, són els treballs de cura: i qui s'encarrega d'aquests treballs de cura? Sobretot les dones. Per tant, en una societat patriarcal, androcèntrica, sexista i discriminatòria, el paper del treball de les cures, com que no es valora, com que no té un valor econòmic, com no té prou valor simbòlic, no se li dóna importància; i aleshores les famílies, d'alguna manera, estan invisibilitzades en la seva situació.

Per tant, la crítica a Esping-Andersen i a molts teòrics dels Estats del benestar és: hi ha una part del benestar que no l'està donant ni el mercat, ni la política pública, ni la pròpia comunitat, sinó que es dóna en el si de la família a partir del treball de les dones en els treballs de cura. Així doncs, en les polítiques públiques, que afecten al benestar de la gent, s'ha de tenir molt en compte la qüestió familiar, i Espanya i Catalunya són dels països d'Europa que inverteixen menys en polítiques familiars, que no només consisteix en ajudar a les famílies monoparentals, sinó també en ajudar als joves a emancipar-se, en aconseguir una escolarització pública dels 0 als 3 anys, amb les escoles bressols, major nombre d'activitats extraescolars públiques, assistència a domicili per a la gent gran (que també forma part d'aquestes famílies), etc. El tema de les famílies hauria de ser central en les polítiques de treball, en les polítiques d'educació, en les polítiques rurals; en totes les polítiques públiques d'un govern que diu que vol ajudar i desenvolupar un Estat del benestar per la ciutadania. Les famílies, i el paper de les dones, així com el treball de cures, és importantíssim. I és importantíssim sobretot en aquest món capitalista, *exitista*, consumista i insostenible, donar importància a les cures, als vincles...a tots aquests treballs que són tant importants per la vida dels éssers humans.

En el teu cas, com comentaven, has treballat especialment en l'àmbit de les famílies monomarentals; llavors, segons la teva experiència, ens podries explicar quin tipus de

perfils socials trobem entre famílies monomarentals i quins són els seus efectes sobre la igualtat d'oportunitats?

És veritat que la gran majoria de famílies monoparentals, més del 80%, estan encapçalades per dones. Per això diem que les famílies es podrien anomenar monomarentals; també n'hi ha de famílies encapçalades per homes, les quals també, d'alguna forma, estan desafiant en model tradicional, perquè són els homes els que es fan càrrec d'aquests nens i nenes...

Les famílies monoparentals són molt diverses. Depèn del tipus de convivència que tenen: poden ser parelles de fet que s'han separat (formant així una família monoparental, encapçalada per un home o una dona); també poden ser fruit d'un matrimoni en que hi ha hagut una separació i després un divorci; també pot ser per viduïtat... Nosaltres diem que no només l'estat civil diferencia les famílies monoparentals, sinó que també ho fa el fet de que hi hagi o no convivència. Per exemple, si un dels progenitors està a la presó, per exemple més d'un any, llavors el progenitor que està fora amb fills o filles està formant, de fet, una família monoparental, encara que estiguin casats, ja que es cuidarà d'aquesta canalla. A més, gràcies a les nostres reivindicacions, la normativa catalana va admetre finalment aquest cas dins de les tipologies de monoparentals. O si una persona viu a l'Amèrica Llatina i l'altra viu aquí i té els fills o filles i els dos segueixen sent una parella, o sigui que no hi ha hagut una ruptura, però no hi ha convivència, també és en realitat una família monoparental. Per tant, la idea és definir la monoparentalitat com aquell grup de convivència on sobretot un progenitor s'encarrega de la criança d'aquests nens o nenes, així com de la seva socialització, de la seva educació, etc. A vegades l'altre hi és, s'han separat i està en règim de visites, però d'altres vegades no hi és, perquè s'ha mort, o perquè senzillament no hi era mai, perquè es va decidir tenir un fill en solitari (a través de la gestació subrogada, de la reproducció assistida, d'una adopció, etc.).

Per tant, els perfils són molt diversos i des de la sociologia es poden afegir a més altres variables com la del nivell d'ingressos, l'educativa, el fet de ser una minoria ètnica, l'edat del progenitor, el nombre de fills i l'edat dels fills (perquè no és el mateix una família monoparental amb fills o filles de 18 anys que una família monoparental amb fills o filles de tres anys). Combinant totes aquestes variables sorgeixen molts

perfils i s'han d'estudiar i relacionar per conèixer quina és la situació específica de la família⁷⁵.

I quines polítiques s'han proposat, o ja s'han aplicat amb èxit en alguns països, per ajudar a aquestes famílies monomarentals i monoparentals?

Hi ha moltíssimes polítiques que es poden fer, en casi tots els àmbits. D'una banda, hi ha les polítiques d'ajut directe: aquestes consisteixen en donar una renda específica (a part de la renda mínima d'inserció), pel fet de ser una família monomarental o monoparental, sense discriminar. Jo penso que hauria d'haver-hi un ajut, per ser família monoparental, en *cash*; o sigui diners, un ajut directe pel simple fet de ser famílies monoparentals. Perquè encara que sigui una família monoparental amb cert nivell adquisitiu, aquesta sempre estarà en pitjors condicions que una família biparental, perquè estem en una societat patriarcal on predomina i en que s'ajuda més a la biparentalitat. Això ja s'està implantat a molts països. I a més a més, s'hauria d'afegir un plus si aquella família té menys recursos econòmics, si té un nen o una nena amb diversitat funcional... O sigui, anar afegint un plus per cada discriminació específica: ser de minoria gitana, ser això, ser allò... Per tant, primer de tot cal una política econòmica d'ajut directe pel simple fet de ser una família monoparental, i després un afegit en funció de la discriminació específica.

D'altra banda, està la qüestió dels serveis: o sigui tota la part no tant d'ajut econòmic directe, sinó d'escoles bressol, de tenir punts per entrar a la universitat si ets família monoparental (com era abans a la Universitat de Barcelona), tenir facilitats per obtenir beques, millor accés a les residències per a la tercera edat (doncs sí, a més a més dels fills o filles, tens una persona gran que has de cuidar, has de tenir alguna possibilitat), accés a l'habitatge, que és tan important; en definitiva, cal tenir en compte el fet de ser una família monoparental en tots els altres àmbits de les polítiques públiques. També en el laboral, on caldria tenir un plus en les excedències parentals en cas de ser família monoparental. Es tracta doncs de tenir en compte la desigualtat que comporta ser una família monoparental, de respectar el principi d'equitat: tractar de

⁷⁵Per a una anàlisi exhaustiva de les famílies monoparentals des de diferents àmbits i contextos vegeu Almeda, E., & Di Nella, D. (2011). Las familias monoparentales a debate (Cinco volúmenes). *Colección familias monoparentales y diversidad familiar*. Barcelona, Copalqui Editorial.

manera desigual als desiguals. En una societat on predomina la biparentalitat i el patriarcat, s'han de donar aquestes ajudes específiques a les famílies monoparentals, tal com es fa en molts països.

I a nivell català i espanyol, ja s'ha començat a aplicar algunes d'aquestes polítiques, o quina és la situació?

A Catalunya, des del 2009, tenim un decret sobre les famílies monoparental pel qual et donen un títol de família monoparental, però que s'ha d'anar renovant. No hi ha una prestació directe. La seguretat social dona un ajut específic, algunes escoles bressols també et donen punts... Només hi ha ajuts específics i parcials en funció de cada comunitat autònoma; no hi ha una política general i integral. Tot i que tampoc hi ha una política familiar general, és a dir, per a totes les famílies. Hi ha coses molt disgregades i molt concretes en funció de cada comunitat autònoma.

I seguint en l'àmbit de les famílies monoparentals, hi ha un perfil molt específic, que són les famílies monomarentals formades a causa de la violència, que això lliga justament amb el tema d'aquesta monografia; llavors, aquestes famílies, òbviament, donat que la violència que han viscut té conseqüències psicològiques, econòmiques, etc., tenen un perfil especialment vulnerable. Llavors, segons la teva experiència, quina és la situació d'aquestes famílies, a nivell general? I quina creus que seria la millor forma de respondre a les seves necessitats per part de les administracions?

És cert és que hi ha, tot i que ara mateix no et sabria dir xifres, una part de les famílies monomarentals en que la causa de la monomarentalitat, el factor desencadenant de la monomarentalitat, ha estat una situació de violència. Però si tu em preguntes si a Catalunya, o a l'Estat espanyol, hi ha un ajut en general per a les dones monomarentals que pateixen situacions de violència, doncs no. Avui [28 de gener de 2020], a Sant Joan Despí, acaba de morir una altra dona, assassinada per la seva parella heterosexual... No hi ha una política decidida i ferma per ajudar a les dones que han patit violència; perquè això no passa sobtadament, sinó que aquestes dones han patit reiteradament situacions de violència. Com que no hi ha una política en favor d'aquestes famílies, el cas concret

de les situacions de violència tampoc es contempla en profunditat. I quines són les conseqüències? Doncs massa sovint la mort de la dona, i tot el que representa dels efectes psicològics pels fills o filles. Igualment, jo no sóc especialista en temes de violència, que és un àmbit molt treballat per les entitats feministes de Catalunya i t'hauries d'informar per alguna altre via.

Seguint amb el tema de la violència: en els últims mesos, a Espanya, hem vist com nous actors polítics intenten canviar els termes de “violència masclista” o “violència de gènere” pel terme “violència intrafamiliar”. Això, òbviament, el que intenta fer és ocultar les relacions de dependència i jerarquia dins de la família per fer-ho quelcom invisible. Creus que això, avui en dia, és factible, o la societat ja està molt conscienciada al respecte? Com de perillós creus que seria, en el cas de que realment s'apliqués aquesta lògica a la violència de gènere?

Clar, es que estem parlant d'un partit feixista. És a dir, no m'estranya que un partit feixista, masclista, sexista, que òbviament s'hauria d'haver combatut molt més del que s'està fent, prediqui això. Estan en contra de les dones, per tant, qualsevol política de suport a les dones, a la diversitat, o per lluitar contra la violència masclista... sent un partit feixista, estarà en contra. Però vaja, la realitat és que hi ha una part important de la societat espanyola, (a Catalunya més petita, però que també existeix), que està pensant d'aquesta manera. Què ha passat, en tots aquests anys de democràcia, per a que pugui passar això? És cert que no només passa a Espanya i Catalunya, sinó que està passant a nivell global; hi ha una nova tendència en contra dels feminismes, que han crescut tant, i en contra de les demandes d'igualtat de les dones. És la contraofensiva de tota una ideologia; aquí està Vox, però al Brasil està Bolsonaro... està a tot el món. El tema és: què fan els homes? Quina postura mantindran els homes que són sensibles en aquests temes? Com estan combatent el tema? Quines polítiques públiques s'han de fer per contrarestar tot això? Les feministes ja estem tot el dia lluitant, la pregunta és: què es farà des dels poders públics sensibles a la qüestió del gènere?

Passem ara al bloc de l'entrevista relatiu a les presons i específicament a les presons de dones. En els teus escrits sobre la qüestió de les dones empresonades, destagues que

moltes d'elles hi estan per drogodependència. Que o bé han comès un delictes contra la propietat o bé un delictes contra la salut pública. Creus que existeix una consciència social d'aquesta vinculació entre aquests temes? Entre el sistema penal, la drogodependència i els factors socioeconòmics de major abast.

Molt bona pregunta. Les dones representen a Catalunya i a l'Estat espanyol entre un 7% i un 8% de les persones que estan a la presó, i majoritàriament estan a la presó per delictes contra la salut pública, com has dit, en relació al petit tràfic de drogues, a la *microvenda*, que se'n diu, o per relació amb la qüestió de les famoses mules, al que se li afegeix la qüestió del contraban. En aquests casos, les dones són el boc expiatori de la gran xarxa de narcotràfic. L'altre delictes important, quantitativament, són els delictes contra la propietat, que en la majoria de casos estan relacionats amb la necessitat de consumir estupefaents i que, per tant, indirectament també estan relacionats amb les drogues. Aquests dos delictes constitueixen casi un 75% o 80% de les dones empresonades, que, com bé has dit, també estan empresonades per la seva classe social, la gran majoria són dones pobres, o per la seva procedència nacional ètnica o racial, ja que moltes dones són llatinoamericanes, d'Europa de l'Est o formen part de la comunitat gitana. Però no hi ha un debat important sobre la problemàtica de les drogues, i això és greu perquè, si tu tens diners i posició econòmica, no et cal transgredir la llei per aconseguir-les. Per tant, altre cop és un tema de classe social com et posicionen davant la llei penal.

I què creus que s'hauria de fer per anar cap aquesta direcció, cap a la conscienciació i canvi de la situació? Jo, per exemple, vaig comprovar els programes dels partits polítics i no està present aquesta temàtica; o sigui, que en realitat no està present en el debat públic...

És clar, donada la situació de Catalunya, que tenim presos i preses polítiques, podríem aprofitar-la per sensibilitzar una mica més a la societat sobre la situació de les nostres presons, fer saber que també hi ha presos i preses que, de fet, també estan indirectament empresonats per qüestions polítiques. I despolititzar el tema dels presos i preses socials, que en realitat han entrat a presó perquè molts i moltes desafien el capitalisme amb la seva exclusió i amb la seva pobresa. És una bona oportunitat per

preguntar-se com estan les nostres presons i com es tracten a les persones privades de llibertat?

Pensa que Espanya és un dels països europeus amb més gent a les presons en proporció als habitants. Què està passant a la nostra societat per què passi això? No hi ha un desenvolupament profund de l'Estat del Benestar, no hi ha una lluita contra la pobresa i l'exclusió. Falten moltes més polítiques públiques contra la desigualtat, per ajudar a la gent exclosa, per a la reducció de danys en temes de drogues (no previsionistes, sinó de reducció de danys i d'acompanyament; també més centres d'atenció als toxicòmans i a la drogodependència, més centres d'ajut en els barris populars, més educadors socials, més treballadors socials i més política social pública en els barris pobres).

Cal sensibilitzar a la gent d'aquesta situació. Pot ser es parla poc del sistema penal, sobre com s'està castigant a la gent, sobre com els estem tancant. Resulta que "*en la cárcel se condena la pobreza, no se condena el delito*", tal com es llegia abans en un dels murs de La Model. A veure, perquè de cada 100 delictes, posem, només 10 són causa d'empresonament, hi hagut una selecció penal dels 100, dit ràpidament i com ja fa més de 50 anys que analitza la criminologia crítica; de tots els delictes que es cometen només uns acaben pocs a la presó, i mira quina casualitat, són els que cometen les persones que tenen menys recursos. Pocs jutges, polítics, empresaris corruptes acaben a la presó.... O sigui, és tant de manual... a vegades, qui acaba a la presó perquè no pot pagar la multa, perquè no pot aconseguir un bon advocat o advocada... Jo sóc contrària a les presons, crec que no estan servint al fi de la rehabilitació que es proclama. Però, mentre tinguem presons, com a mínim que en el seu interior no hi hagi maltractaments, que hi hagi polítiques per ajudar a la gent; per capacitar-les i formar-les laboralment en les seves habilitats, que se'ls cuidi en el tema de la salut, que hi hagin serveis específics per mantenir el vincle amb la família, amb l'entorn comunitari, que se'ls doni la paraula en les seves demandes i reivindicacions. Que hi hagi, en el mentrestant tinguem presons, una altra forma d'entendre la privació de llibertat. Hi ha moltíssimes propostes i alternatives que es podrien fer, i a Catalunya se n'estan fent algunes, però falta molt encara perquè es compleixin les mínimes condicions de vida dignes i de respecte als drets humans. Possibilitats n'hi ha, però és un món molt invisibilitzat i falta que els i les seves protagonistes, persones empresonades i tot l'entorn penitenciari de professionals,

voluntaris i agents socials que hi treballen visibilitzin el tema i el posin a l'agenda pública per sensibilitzar a la societat de la seva situació.

Justament això enllaça amb la següent pregunta, i és que, com expliques en els teus escrits, a Espanya la pena prevista per excel·lència en el codi penal és la pena privativa de llibertat. En el cas de les dones, entre les quals la majoria de delictes són no violents, quins efectes té en la seva vida diària aquesta pena privativa?

La majoria de dones a les presons tenen pocs recursos, problemes familiars, moltes han patit abusos en la família, moltes són monoparentals, aproximadament el 40% són estrangeres, moltes també tenen problemes laborals, algunes han exercit ocasionalment la prostitució... Són dones del món de l'exclusió, i la presó les torna a excloure, que no és el que hauria de fer, perquè les hauria d'ajudar, formar-les, enfortir el vincle amb les seves famílies, capacitar-les, millorar les seves condicions pel mercat laboral... L'efecte de la presó, si no es fan les polítiques adequades, és que moltes vegades les dones en surten encara més vulnerables, amb pitjors condicions i sentint-se maltractades per la institució. Aleshores clar, la presó no està complint de cap manera el seu objectiu principal de la reinserció, i en canvi sí compleix l'objectiu de la custòdia, d'apartar aquella persona un temps de la societat, això és l'únic que fa.

Seguint amb la qüestió de les penes privatives de llibertat: més enllà del cas de les dones, quines són les alternatives existents?

Justament he investigat juntament amb dones preses el fet que en les presons es reflecteixen les condicions de la pròpia societat: si la societat és patriarcal, i es mantenen els estereotips de gènere, en la presó també es reproduïxen i encara més es magnifiquen. I si tu compares la situació de les presons de dones amb la de les presons d'homes, les presons de dones sempre estan pitjor, pel que fa a la ràtio funcionaris/preses, pel que fa a les activitats lúdiques que es fan, el nombre i la varietat dels tallers productius, al sou que cobren les preses si hi treballen, les possibilitats d'accedir als poliesportius, etc... I el que passa en una presó de dones reflecteix el que passa en aquella societat en concret, i les nostres societats són encara patriarcals i

androcèntriques. I, des del meu punt de vista, si les presons en general ja estan oblidades, les de dones encara ho estan més. Fa dècades que ho estem dient i constatant.

L'alternativa és evitar que la gent entri a les presons; evitar la pena privativa de llibertat i desenvolupar altres opcions: per a una persona que tingui una problemàtica de drogues, per exemple, cal buscar algun tipus de tractament que l'ajudi. Com a mínim donar solucions. I si tenen fills o filles i és monoparental, es pot optar per un arrest domiciliari si el delicte no és molt greu, o es poden utilitzar controls telemàtics com les polseres electròniques. Cal desenvolupar les alternatives a la privació de llibertat, en definitiva. És clar, cada país, en funció dels seus professionals del benestar, de la xarxa de serveis socials i dels serveis jurídic, en desenvoluparà unes o altres. En el nostre codi penal no hi ha gaires alternatives, però es tracta de buscar-les tot i així, perquè la privació de llibertat no està complint els objectius pels quals es va proclamar, com estem repetint tota l'estona.

Ja has fet referència a la següent pregunta, que tracta sobre aquesta correlació que hi ha entre el sistema penal i el sexisme. En els teus escrit expliques que aquest sexisme es reflecteix en qüestions com ara que els funcionaris de presó siguin menys tolerants amb les dones que estan preses que amb els homes, que se'ls hi apliquin més sovint agreujants com la premeditació... Bé, diversos estereotips que s'apliquen al sistema penal. Ens podries explicar l'origen i evolució d'aquesta relació entre sistema penal i sexisme?

En certa manera, el sistema penal reflecteix el sistema patriarcal. D'alguna forma, el poder punitiu, el poder de castigar, està pensat a semblança del poder patriarcal. Reprodueix el patriarcat, les seves lògiques i violències. I ho fa d'una forma molt rellevant utilitzant la por. El patriarcat controla i vigila les dones a través de la por. Controla que vagis d'una manera o altre vestida, de com et comportes en general, a través de la por; si no fas allò que s'espera, se t'aplicarà el control social, et miraran malament, no se't reconeixerà no se't valorarà... En certa manera, la presó, amb el poder punitiu del càstig, també utilitza la por: si no et comportes bé, si no parles bé, si no tractes bé als funcionaris, si no fas el que et toca seguint la disciplina de la presó, llavors

s'utilitza la por per amenaçar-te amb l'obtenció de permisos, de visites familiars, de possibilitats d'activitats o treballs a la presó, etc.

En els teus texts expliques els orígens de tot això, els primers autors antropòlegs criminòlegs, que parteixen d'una concepció ja molt sexista...

Lombroso i Ferrero, que son els primers criminòlegs, ja parteixen de la idea de que les dones que estan a la presó han vulnerat dos rols: no només han comès un delictes, a nivell penal, sinó que també han vulnerat el rol social de la seva condició femenina; com a dona, mare o esposa, que òbviament no hauria d'haver delinquit. Per tant, la presó i el sistema punitiu caurà amb tot el pes de la llei sobre elles, perquè elles tindran una doble condemna: haver comès un delictes i haver vulnerat el seu rol⁷⁶.

També, en algun punt de la teva obra, explora la relació existent entre les presons de dones, la medicalització i aquesta voluntat de disciplinar que justament comentaves. Ens podries comentar una mica més al respecte?

Està tot una mica relacionat. Més disciplina perquè el patriarcat imposa més disciplina a les dones, i per tant a les presons les desobediències i les resistències de les dones seran més penalitzades i acaben tenint, proporcionalment, més primers graus, menys permisos, més expedients disciplinaris.... I, per altre banda, si les dones ja estem més medicalitzades fora de la presó, a la presó això també es reflecteix: les angoixes de les dones se solucionen mitjançant la medicació molt més que en els cas dels homes. És un procés de medicalització constant de les dones que estan privades de llibertat, circumstància que òbviament no les empodera sinó que les torna més dependents.

⁷⁶Per a més informació sobre els orígens i desenvolupament d'aquesta relació entre sistema penal i sexisme, vegeu Almeda, E. (2002). *Corregir y castigar. El ayer y hoy de las cárceles de mujeres*. Barcelona: Bellaterra.

En el teu llibre de Mujeres encarceladas⁷⁷, publicat al 2003, comentes que, històricament, el moviment feminista ha tingut poca sensibilitat envers la qüestió de les dones empresonades. Actualment, mantindria aquesta afirmació?

Crec que, històricament, a l'Estat espanyol el feminisme ha oblidat el tema de les dones privades de llibertat. A Catalunya sempre hi ha hagut una mica més de consciència, perquè a Catalunya el moviment feminista ha sigut molt important, però en general podem dir que el feminisme no ha parat prou atenció a les dones privades de llibertat. És veritat que des dels 2000 la cosa ha anat canviant. Hi ha associacions que recolzen les dones preses aquí a Catalunya, a Aragó, a Madrid, a Galícia... han anat sorgint dins del propi moviment feminista, o d'educadores socials feministes, de juristes feministes, o de professionals que estan treballant a les presons o a l'entorn del sistema penal. O des de les pròpies dones empresonades que s'han organitzat en entitats de suport mutu. O sigui, jo crec que dins del moviment feminista activista si s'ha donat més suport a les dones preses darrerament. També dins de l'acadèmia hi ha una mica més d'investigació sobre el tema. Ara bé, això finalment com es concreta? Com es tradueix a la pràctica per millorar la seva situació? Quan les dones surten de les presons, què passa? Quines associacions poden ajudar-la? Falta molt encara...

Llavors aquesta falta d'atenció històrica al tema: en línies generals, quina raó creus que té darrera?

Jo crec que el feminisme en el nostre país ha tocat molts temes; s'ha centrat molt en temes de violència, de diversitat sexual o qüestions laborals, però ha oblidat alguns altres, com és el cas de les dones més excloses. És clar, són dones que tenen menys *glamour*, diuen que no són grans lluitadores –per mi són de les dones més transgressores–, són poques... De totes formes, quina és la causa? Doncs en part els 40 anys de dictadura. En països amb una tradició democràtica més llarga hi ha moltes més associacions feministes en suport a les preses: França, Regne Unit, Alemanya, Holanda... La pregunta és: en les dones preses, les que estan en l'exclusió de l'exclusió, qui s'hi fixa? O sigui que no és només quelcom especial d'aquí, sinó que passa a tot el món.

⁷⁷Almeda, E. (2003). *Mujeres encarceladas*. Ariel.

La situació de les dones preses, tot i això, creus que ha millorat en els últims anys?

Jo crec que, amb les eines que tenim, podríem fer moltíssim més. Es podria fer per exemple una presó de dones més a prop de la ciutat⁷⁸, que els familiars hi puguin accedir millor i que es pugui mantenir els vincles i lluitar contra l'aïllament que implica tota presó. Ubicar les presons més a prop de les ciutats o a al centre de les ciutats, i també facilitar l'accés de les entitats de suport... Però que no s'oblidi que el què cal és evitar que les dones tinguin condemnes de presó i desenvolupar alternatives a la privació de llibertat i també en el cas dels homes òbviament: desenvolupar alternatives és la clau, i en el mentrestant existeixin presons, el que s'ha de controlar es que es compleixin els drets humans en el interior de tots els centres penitenciaris.

Esperem que aquesta entrevista pugui ajudar a visibilitzar aquestes problemàtiques, tot i que sigui molt lleugerament i entre estudiants. Moltes gràcies per atendre'ns i per la teva implicació social.

⁷⁸Una presó per a dones penades, perquè a Barcelona, per exemple, hi ha la presó Wad-Ras, però Wad-Ras és únicament per dones en presó preventiva i també és un centre obert per homes.

Reseña de: Bernstein, R. J. (2015). *Violencia: pensar sin barandillas*. Barcelona: Gedisa.

Miguel Galiana Steinbrüggen⁷⁹

Durante toda su trayectoria intelectual, R. J. Bernstein ha demostrado una riqueza admirable en sus lecturas sobre ética contemporánea, tanto por la variedad de estas, como por su profundidad. Pese a sentirse cómodo hablando sobre cualquier ámbito de filosofía práctica, hay obras que le han acompañado muy frecuentemente durante su trayectoria, que abarca ya seis décadas. El caso más notorio es el de Hannah Arendt, pues es difícil hallar un libro de este autor que no la tenga como motivo principal en el que cómo mínimo no se la mencione ampliamente. No es una cuestión de comodidad bibliográfica, sino un interés continuo y determinado sobre el problema del mal lo que le lleva una y otra vez a volver sobre la misma obra. Este es un ámbito que necesita además una constante actualización, pues el cada vez más acelerado ritmo de la historia obliga a reconsiderar la violencia siempre que ésta toma una nueva forma. Tras haber pasado la primera década de los 2000, casi completamente, pensando y escribiendo sobre el mal y sus abusos, volvió en 2013 con el libro que hoy nos ocupa: *Violencia: Pensar sin barandillas*.

El texto puede ser tomado de dos modos distintos: como una continuación del pensamiento de Bernstein, o como una breve aproximación al pensamiento de cinco autores: Carl Schmitt, Walter Benjamin, Hannah Arendt, Frantz Fanon y Jan Assman. Sin duda, cuando para caracterizar un tema se eligen a tres de los autores más atractivos de la filosofía contemporánea, la mayoría de los lectores a los que se va a atraer van a

⁷⁹ maikigs96@gmail.com. Universitat de Barcelona.

estar más interesados en el contenido histórico del libro que no en la tesis subyacente. Hay muchas razones por las que un libro así puede acabar en las manos del lector; la presente reseña tratará de dirimir hasta qué punto este libro se adecúa a cada tipo de lector.

Si ha de enmarcarse la temática del libro en alguna disciplina, actualmente, ésta debería ser la filosofía de la historia. No necesariamente tendría que ser así tratándose de un estudio sobre la violencia, pero lo cierto es que la elección de autores nos deja claro que ese va a ser el enfoque. Tiempo atrás interesó este problema como fenómeno característico del individuo, es decir, cuando se hablaba de violencia se hacía desde un punto de vista esencialmente ético, pero con el paso del tiempo la pregunta ética se fue diluyendo hasta tal punto que, hoy en día, muchos llegan a suponer como obvio que a la violencia se la ha de considerar como un fenómeno exclusivamente político. Esta forma de pensarla es más que discutible, pero el propio autor es honesto en este aspecto y nos advierte de su postura desde el inicio. La cuestión principal es: ¿cuándo es justificable la violencia? Y, siendo un poco más precisos, podríamos asegurar que es una pregunta que Bernstein se hace especialmente pensando en si es justa una revolución violenta. Esta cuestión, como tantas otras en filosofía, está especialmente lejos de obtener una respuesta o de tener algo similar a un mínimo consenso general, pero eso no debería nunca ser una lacra a la hora de enfrentarse a una idea. De todos modos, se ha de saber que con este libro se empieza ya muy avanzado en una genealogía de la violencia, es decir, que no es una historia completa del pensamiento sobre esta, ni siquiera de lo que se ha pensado políticamente acerca de ella. Si bien es cierto que cuando se habla de filosofía de la historia el primer nombre que nos viene a la cabeza es G. W. F. Hegel, no lo vamos a ver aquí apenas nombrado, siendo el turno exclusivo del pensamiento contemporáneo.

La elección de Carl Schmitt era prácticamente obligada, no solo porque piensa la violencia como una suerte de lenguaje político universal, sino por la fascinante transversalidad de su aceptación en todo el espectro político, siendo al mismo tiempo un ideólogo nacionalsocialista y reivindicado recientemente por la extrema izquierda. El modo de desgajar el pensamiento de Schmitt es tan bueno como se puede en tan pocas páginas como se dispone. Sin duda, donde más se detiene es en la citadísima idea del amigo y el enemigo, aunque también queda bien plasmado su antiliberalismo y su desconfianza en alternativas pacifistas. Aunque, a nivel general, el modo de ver la

violencia a lo largo de la historia ha sido más bien pesimista, en el sentido de que se ha hecho una defensa naturalista de la violencia, este va a ser el único pensador que puede ser considerado como tal entre los cinco elegidos por Bernstein.

El caso de Walter Benjamin es siempre el más espinoso incluso a la hora de tratarlo como filósofo. Sin embargo, no puede ser criticada su elección, pues es posiblemente el más comentado del siglo pasado en cuanto a filosofía de la historia. Todos sus escritos, incluso cuando habla de estética, están subordinados a la política, y en este caso no va a ser menos. Da la impresión de que el propio Bernstein cree que le quedaron cortas las páginas que tenía pensado dedicarle a este pensador, y durante todo el libro va aludiendo y repitiendo cosas comentadas en los párrafos sobre la violencia divina, que es el tema que más se trata sobre el pensamiento benjaminiano. También nos acompañará durante todo el libro la pregunta sobre el quinto mandamiento bíblico, que lleva a la continua paradoja sobre la justificación de la violencia, de la que es prácticamente imposible salir de forma argumentada. La forma sentenciosa y oscura de hablar de Benjamin dificultan su análisis a veces hasta límites absurdos, eso es así hasta tal punto que cualquier comentario de su obra es mejor forma de iniciarse en su pensamiento que leer sus propias tesis directamente. Es de admirar el rigor de Bernstein en su análisis, pues demasiadas veces hemos visto como, aprovechándose de los muchos sentidos que pueden llegar a tener las metáforas, se usa el abuso que se hace de este recurso en los escritos de Benjamin para lograr la interpretación deseada sin tener respeto alguno por la obra del autor.

Adelantando un poco la valoración del libro, se puede decir que el apartado de Arendt es el único que puede ser calificado de brillante en este título. Siendo una autora especialmente polémica, ya que cada una de sus palabras era un modo de actuar y de pensar al mismo tiempo, es acertadísima la manera en la que simultáneamente se trata su vida y su obra, haciendo él implícitamente una fiel defensa de la coherencia intelectual y práctica de la autora. El contexto es decisivo en toda esa reorganización del pensamiento práctico hegemónico que supuso la Segunda Guerra Mundial, pero las ideas, muy marcadas por el contexto, acusan muchísimo el paso del tiempo. Bernstein ha consagrado parte de su vida a defender la vigencia y el interés perenne del pensamiento de Arendt. De hecho, su última publicación en 2018 trata sobre las razones por las que esta filósofa merece ser leída en la actualidad, pero sin ser tan explícito, aquí, nos lo va a demostrar en muchas menos páginas. El hilo conductor que nos guiará

a través del pensamiento de Arendt es en realidad el que vertebra todo este libro, que es la relación entre violencia y poder (una de las razones por las que se hace raro no encontrar mencionado a M. Foucault en esta obra). También se dará mucha importancia a la iniciativa que reivindicó Arendt de un ejército judío para la lucha contra Hitler, y cómo puede justificarse tal llamada a la violencia. El trabajo de Bernstein por mostrar cómo las respuestas de Arendt son menos paradójicas de lo que puede llegar a parecer es un trabajo que merece un profundo elogio.

Hasta aquí, el libro se encuentra con un problema, y es que, pensando en cualquier alumno de filosofía, los tres autores comentados hasta ahora son tres paradas obligadas en cualquier curso de filosofía política contemporánea o filosofía de la historia. Puede discutirse si debe o no ser así, pero el hecho es que cuando se estudian estas materias, Arendt, Schmitt y especialmente Benjamin son desgajados una y otra vez por los profesores. A esos alumnos no se les puede recomendar que lean este libro, salvo, quizás, la parte sobre Benjamin, pues para este, si se le quiere entender, no hay bibliografía secundaria que sobre. Sin embargo, Arendt y Schmitt no tienen una dificultad interpretativa u oscuridad en sus palabras lo suficientemente grande como para necesitar el comentario de Bernstein, y un candidato a especialista no buscará más brevedad, sino más claridad en todo caso. No diría esto si el pensamiento sobre la violencia de Arendt o Schmitt estuvieran desglosados en centenares de fragmentos distintos entre toda su obra, o fuera un tema que trataran de forma tangencial, pero lo cierto es que leyendo *El concepto de lo político* de Schmitt, *Sobre la violencia* o *Sobre la revolución* de Arendt, se van a encontrar gran parte de las ideas que aparecen reflejadas en este libro, y las van a leer de primera mano. Además el problema principal de este libro está en que la tesis del propio Bernstein está prácticamente ausente en todo el libro, empieza como un libro de filosofía lo que demasiado pronto se transforma en historia de la filosofía sin más. ¿Es entonces divulgativo este libro? Allí está el último problema de esta obra para encontrar a su público, y es que es muy conciso y específico para ser divulgativo. Al menos en el análisis de estos tres primeros autores, va dirigido a gente que se encuentra fuera del mundo de la filosofía, pero que no es totalmente ajena a ella, podría decirse que es un acercamiento a la idea de violencia para humanistas no filósofos.

Hay un quiebro en este punto del libro, pues pasamos a tratar dos nombres, que, sin desmerecerlos, pueden pasar mucho más desapercibidos incluso para el que haya

dedicado su vida a la filosofía. Por ello creo que la lectura de lo que resta del libro sí que puede ser muy interesante para muchos de los que ya son versados en la materia. El texto de Fanon es, de todos, el que menos necesita justificar su actualidad y vigencia, pues aborda la alienación desde un estudio del colonialismo, mientras que el de Assman parece haber sido puesto a propósito para completar la historia del pensamiento de Benjamin acerca de la violencia y la religión. Uno no puede estar realmente versado de verdad en historia de la filosofía conociendo únicamente a los grandes nombres que la han conformado. En aquellas áreas en las que se está más interesado, se deben buscar también esos nombres que a la sombra de los gigantes desarrollaron trabajos más específicos. Es una experiencia enriquecedora el poder hacer un rápido recorrido por el pensamiento de estos dos autores algo distintos también y que escapan en parte del mundo de la filosofía más pura sin perder el rigor que se precisa.

En las últimas páginas podremos ver unas amplias consideraciones finales del autor, que de nuevo se transforman rápidamente en un resumen y justificación histórica de la razón por la que ha elegido mostrar esos ejemplos de reflexiones sobre un mismo tema. ¿Se le puede pedir más? Realmente puede ser cruel hacerlo, pues es un libro basado en las preguntas por la posible justificación de la violencia y por si esta es una forma de poder sobre algo; llegar a tener ideas nuevas y significativas a este respecto es tarea de muy pocos. En lo que sí que se le puede pedir cuentas es a la insinuación de que ha elegido a estos autores para demostrar que este es un problema de carácter político, a lo que se le puede responder sencillamente que de haber elegido a otros filósofos no hubiese parecido lo mismo, y que no ayuda tampoco en nada la pregunta repetida durante el libro que se hace Walter Benjamin acerca del mandamiento “No matarás”, que, por mucho que quiera verse desde otros ángulos, tiene implicaciones únicamente éticas e individuales simplemente por ser un imperativo en segunda persona del singular.

Con luces y sombras. Raro es que alguien tenga interés en leer este libro entero, pero aun más raro me parecería que alguien no tuviera interés en leer alguna de sus partes. Siempre que uno abre un libro que se puede clasificar como historia de algo, le asaltan las dudas de si el contenido es fiable o va a ser engañado. A Bernstein se le pueden hacer muchas críticas esta vez, pero uno puede dejar esa preocupación a un lado y dedicarse exclusivamente a leer, el rigor académico corre de su parte.